

Historia, źródła i ceremonie solennej Mszy papieskiej według *usus antiquior*

Bartłomiej K. Krzych IBP

studia

* Artykuł ten stanowi pokłosie konferencji ogłoszonej dla Stowarzyszenia Kulturalnego Montfort, która miała miejsce w São Paulo w Brazylii w dniach 21 oraz 22 lipca 2012 roku.

¹ Wiele osób patrząc na dawne fotografie bądź nagrania wideo lub reportaże z dawnych lat, zadaje sobie pytanie o sens wszystkich znajdujących

się na nich dygnitarzy kościelnych i świeckich. Często odpowiadając sobie na nie, mówią, iż niewątpliwie przepych ten wraz ze skomplikowanym ceremoniałem przyczyniły się do podjęcia decyzji o reformie. Rzeczywistość była jednak o wiele bardziej skomplikowana, co ukazuje m.in. jeden z głównych architektów posoborowej reformy liturgicznej, abp A. Bugnini w swym sztandarowym dziele *The Reform of the Liturgy 1948–1975*, Collegeville 1990, ss. 805–817 [= rozdział 52: *Papal Chapel*]. Wielkie zasługi w badaniach nad liturgią papieską w kontekście jej przyszłych reform przypisuje się bpowi J. Nabuco z Brazylii (zob. dalej).

² Abstrahujemy w tym miejscu od polemiki dotyczącej tzw. ubogacającego współistnienia dwóch form rytu rzymskiego (terminologia zapoczątkowana przez *motu proprio Summorum Pontificum* oraz towarzyszący mu list Papieża Benedykta XVI do biskupów całego świata).

³ Niektóre z tradycji czy charakterystycznych elementów dla liturgii apostolskiej zostały przywrócone za pontyfikatu Ojca Świętego Benedykta XVI, nie bez związku ze zmianą na stanowisku Mistrza Papieskich Ceremonii – abpa Piera Mariniego, ucznia abpa Annibalego Bugniniego, zastąpił ks. prałat Guido Marini. Podstawowe informacje, kalendarium wydarzeń oraz komentarz do pierwszych lat obecnego pontyfikatu pod względem liturgicznym,

Podejmując krótko i ogólnie kwestię solennych Mszy świętych sprawowanych przez Najwyższego Pasterza (tradycyjnie w Bazylice św. Piotra) według tzw. *usus antiquior* (a więc sprzed ostatniej reformy liturgicznej), można stwierdzić, że dziś temat „dawnej” liturgii apostolskiej jest nieco zmitologizowany¹. Nie można jednak zaprzeczyć, że owe obrzędy sprawowały się według wielowiekowych tradycji sięgających pierwszych wieków chrześcijaństwa. Tradycje te promieniując przez setki lat na cały świat chrześcijański, wywarły niewątpliwie wpływ na liturgie stolic biskupich, wydając w ten sposób niezliczone owoce łaski. One również ukształtowały „tradycyjny” ryt rzymski², który przetrwał i ożywa za naszych dni.

W liturgii Pałacu Apostolskiego zachowywane były niczym w drogocennym skarbcu zwyczaje i tradycje wszędzie indziej porzucone lub zapomniane³, które związane były przede wszystkim

kim z czią, jaką otaczana jest droga dla chrześcijan osoba Namiestnika Chrystusowego.

Tak też w ówczesnej epoce dla kardynałów, biskupów i innych dygnitarzy Kurii Rzymskiej oraz władców świeckich solenna Msza papieska wraz z całą okazałością swych rytów i ceremonii była nierozłącznym elementem życia Dworu Papieskiego, zaś jej znajomość była przekazywana – nie bez zauważalnego wśród zachowanych świadectw podziwu – z pokolenia na pokolenie w rodzinach dziedziczących poszczególne funkcje czy posługi. Solenna Msza papieska była zawsze świętem dla wszystkich mieszkańców Rzymu⁴.

Przed przystąpieniem do krótkiej prezentacji i przebiegu obrzędów solennej Mszy papieskiej ze szczególnym uwzględnieniem jej charakterystycznych elementów (włącznie z niektórymi szatami oraz insygniami własnymi Papieżowi) wydaje się odpowiednim podjąć i wyjaśnić ogólne określenia, takie jak „kaplica papieska” i „solenna Msza papieska”. Następnie podamy krótki rys historyczny rozwoju tej ostatniej jak i rozpatrzmy jej znaczenie i wpływ na rozwój i kształt liturgii katolickiej, zwłaszcza rytu rzymskiego. Przedstawiony także zostanie zbiór podstawowych źródeł do badań nad historią, źródłami oraz ceremoniami solennej Mszy papieskiej.

I Zagadnienia wstępne

A) Termin „kaplica papieska” i jego znaczenie

Solenne Msze papieskie są nieodłącznym, najokazalszym ceremonialnie, a tym samym najuroczystszy elementem tzw. kaplic papieskich, dziś określanych popularnie mianem liturgii papieskich (lub rzadziej: liturgii apostolskich)⁵. Treściwa, a zarazem wyczerpująca definicja, jaką podają nam erudyci z dawnych epok, jest następująca:

Diecezjalnych” diecezji katowickiej nr 37 (1969), ss. 133-138, znajduje się w bogatej i wciąż poszerzanej bazie serwisu internetowego „Opoka”: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/motu/pontificalis_domus_28o31968.html, [dostęp:] 20.06.2011. Obecnie jednak w broszurach przygotowywanych i sukcesywnie publikowanych przez Urząd

Papieskich Celebracji Liturgicznych stosowane jest niekiedy określenie cappella papale, np. w tej przygotowanej na

*zob. G. Marini, *Sluga liturgii* (opr. B. K. Krzych), Warszawa 2010.*

⁴ Zob. wywiad z Ulrichem Nersingerem dla Radia Watykańskiego: Neuerscheinung: *Feiern, Zeremonien und Rituale am Papsthof*, http://storico.radiovaticana.org/ted/storico/2010-11/438107_neuerscheinung_feiern_zeremonien_und_rituale_am_papsthof.html, [dostęp:] 08.06.2012.

⁵ Zob. B. K. Krzych, *Wstępny zestaw literatury źródłowej do badań nad liturgią papieską* [w:] „Liturgia Sacra” 17 (2011), nr 2, s. 334, gdzie czytamy: *Dawniej niemal wyłącznie funkcjonował termin kaplica papieska (wł.: cappella papale), nie bez związku z ówczesną rozbudowaną hierarchią Pałacu Papieskiego (zamiennego w Dom Papieski przez Papieża Pawła VI na mocy motu proprio Pontificalis Domus z dnia 28 marca 1968 r. Polskie tłumaczenie, wyjęte z „Wiadomości*

uroczystość beatyfikacji
Papieża Jana Pawła II, której
nadano tytuł: Cappella
papale presieduta dal
Santo Padre Benedetto
XVI per la beatificazione
del servo di Dio Giovanni
Paolo II papa (do pobrania
ze strony internetowej

Urzędu jako plik w formacie
pdf: http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2011/20110501.pdf,
dostęp: 20.06.2011).

⁶ *On appelle CHAPELLES PAPALES, les vêpres, les matines, les messes chantées, et les autres cérémonies ecclésiastiques auxquelles assiste le Pontife souverain, ou qu'il célèbre lui-même, d'après les vénérables rites*

de l'Église romaine, en présence des Cardinaux, Patriarches, Archevêques et Prélats, du plus grand nombre des Généraux d'ordres religieux, des premiers dignitaires de la cour papale, et de la Famille pontificale, C. Moroni, *Histoire des chapelles papales*, Paryż 1846, s. 1 (przetłumaczone z włoskiego przez A. Manavita). O źródłach tego dzieła, zob.: B. K. Krzych, *Solemnis Papal Mass – The Rite of Major Elevation* [w:] *Caeremoniale Romanum Bulletin*, [e-book], nr 1 (3) 2012, s. 15, p. 27, <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/07/bvllletin-iimmxi.html>, [dostęp:] 13.01.2013.

⁷ *La liturgie apostolique de Rome a pris, dans la suite des siècles, le nom de liturgie romaine, parce qu'elle a toujours été conservée et développée par les pontifes romains*, *Exposition de la doctrine chrétienne: La liturgie*, Editions Fideliter 1993, s. 5 (jest to reprint podręcznika z początku lat 30. ubiegłego wieku). Podobne stwierdzenie znajdujemy u abpa Nowowiejskiego w jego *Wykładzie liturgji Kościoła katolickiego* (t. III, Warszawa 1905), gdzie przedstawia on historię Rytuału rzymskiego, który: *wydany przez Pawła V, ma charakter przedziwnej prostoty i zaleca się wiernością dla tradycji liturgicznej. Wszystko, co on zawiera, jest tylko echem dawnych ksiąg śś., praktyki powszechnej, myślą nawet Boskiego naszego Mistrza. Otrzymał nazwę Rzymskiego, gdyż i Kościół Katolicki jest Rzymskim; więc nie dla samego Rzymu, ale dla całego Kościoła został wydany, podobnie jak mszał Rzymski, brewjusz Rzymski, martyrologium Rzymskie i t.d.* (s. 112).

⁸ Zob. p. 5.

⁹ Dom Fernand Cabrol O. S. B. (1855-1937), przeor w Solesmes (1890-1896) i opat w Farnborough (od 1903 r.). Jeden z pionierów ruchu liturgicznego w krajach francuskojęzycznych, znany przede wszystkim z założenia i ufundowania

Nazywamy kaplicami papieskimi Nieszpory, modlitwy poranne, Msze śpiewane i inne kościelne ceremonie, w jakich udział bierze Najwyższy Pasterz lub jakie on sam sprawuje według czcigodnych rytów Kościoła rzymskiego w obecności kardynałów, patriarchów, arcybiskupów i prałatów jak i wielkiej liczby generałów zakonów religijnych oraz pierwszych dygnitarzy Dworu Papieskiego i Rodziny papieskiej⁶.

Innymi słowy, jest to liturgia rzymska *par excellence*, której nazwa przyjęła się na całym świecie katolickim (za wyjątkiem tradycji lokalnych, jak np. ryt ambrojański, mozarabski, bragijski etc.)⁷.

Termin ten funkcjonuje do dziś, zachowując swe pierwotne znaczenie, jednak w związku z przemianą Pałacu [Dworu] papieskiego w Dom papieski przez Pawła VI w 1968 r. na mocy *motu proprio Pontificalis Domus* nie jest on konstytutywnie związany ze stanem faktycznym⁸.

B) Liturgia papieska w historii

Historię liturgii rzymskiej, liturgii papieskiej streścił w jednym ze swych licznych artykułów jeden z francuskich mnichów⁹.

Mimo że tekst ten jest dziś mocno przestarzały (ze względu na wiele odkryć i istotnych publikacji związanych z postępującym wciąż stanem badań archeologicznych i historycznych), odnajdujemy w nim kilka ważnych uwag streszczających podjęte zagadnienie:

Obecność Papieża w Rzymie nie wpływała znacząco na liturgię. Nie można mówić o istnieniu liturgii papieskiej aż do XII wieku. Podobnie ani w Pontyfikale rzymskim, ani w Ceremoniale biskupów, ani w żadnej z pięciu oficjalnych ksiąg liturgii rzymskiej nie znajdujemy uwag ani specjalnego ceremoniału dotyczącego Papieża [...]. Jednakże, poczynając zwłaszcza od XII wieku, ceremoniał na Dworze papieskim poczyną się kształtować, co dało początek nowej księdze. Te funkcje papieskie są wspomniane w innych księgach pochodzenia rzymskiego, które nazywamy *Ordines romani*¹⁰.

Nieco dalej krótko jest opisana liturgia papieska właśnie sprzed XII w.:

Mniej więcej aż do XII wieku owa liturgia rzymska miała charakter wybitnie lokalny [...]. Obecność Papieża wymagała naturalnie kilku zmian w głównych rytach, podobnie jak przy orszaku dla stacji i koncelebracji z biskupami podmiejskimi oraz w kontekście kilku innych punktów, jednak nie dla reszty elementów, bo – jak już to zaznaczyliśmy – była to Msza taka, jaką sprawował każdy biskup w swym kościele¹¹.

słynnego i użytecznego do dziś *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (DACL) publikowanego w latach od 1907 do 1951, zob. B. Nadolski, *Cabrol Fernand* [w:] tenże, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 205.
¹⁰ *La présence du pape à Rome ne modifie pas essentiellement la liturgie. Il n'y a pas à proprement parler de la liturgie papale au moins jusqu'au XIIe siècle. Aussi ni dans le Pontifical romain, ni dans le cérémonial des évêques, ni dans aucun des cinq livres officiels de la liturgie romaine, ne trouve-t-on de prescriptions ou de cérémonial spécial concernant le pape [...]. Mais, à partir du XIIe siècle surtout, le cérémonial du pape se constitue et tend à former un livre nouveau. Ces fonctions du pape sont mentionnés dans d'autres livres d'origine romaine que l'on appelle les Ordines*

romani, F. Cabrol, *La liturgie et les papes* [w:] G. Jacquemet (red.), *Tu es Petrus. Encyclopédie populaire sur la papauté*, Paryż 1934, s. 276. W temacie *Ordines Romani*, zob. p. 12.

¹¹ *Jusqu'au XIIe siècle à peu près cette liturgie romaine a un caractère essentiellement local [...]. La présence du pape entraîne naturellement quelques changements dans les rites généraux, ainsi pour le cortège de la station, pour la concélébration avec les évêques suburbicaires et quelques autres points, mais pour le reste, comme nous l'avons déjà remarqué, c'est la messe telle qu'elle était célébrée par tout évêque dans son église*, tamże, s. 277. Teorię tę potwierdzają badania jednego z współczesnych liturgistów, ks. Francka Quoëxa.

Czasy późniejsze można traktować jako epokę otwierającą nowy rozdział w historii liturgii rzymskiej:

Dzięki studium *Ordines Romani*¹² zauważamy, że ceremoniał papieski zmierzał ku rozwojowi oraz że od tej pory naprawdę możemy mówić o istnieniu liturgii papieskiej, do której dodane zostaną w późniejszej epoce nowe ceremonie¹³.

¹² Dom Cabrol nie mógł znać znakomitej edycji krytycznej rzymskich *Ordines* dokonanej przez P. Andrieu (*Les Ordines Romani du haut Moyen Âge* w pięciu tomach wydawanych w Louvain w latach 1931-1961). Opierał on się na pracy słynnego J. Mabillona zatytułowanej *Museum Italicum* (w dwóch tomach wydanych w Paryżu w latach 1678-1689), w której (tom II) zebrał on i opatrzył komentarzem 15 *Porządków Rzymskich* (dla porównania: P. Andrieu zebrał ich ponad 50; dodatkowo numeracja *Ordines* wspólnych dla dwóch zbiorów jest różna).

Mówiąc o rozwoju papieskiej liturgii w ciągu wieków od XIII do XV, nasz autor w słowach zwięzłych, ale z własną mu erudycją pisze:

W tym okresie liturgia papieska przeżywa okres największego rozwoju. *Ordines romani* od XIII do XV wieku – [oznaczone numerem] XIII z pontyfikatu Grzegorza X (1271-1276), [oznaczone numerem] XIV Jakuba Gaetaniego czy wreszcie [oznaczone numerem] XV nazywane także Księgą ceremonii Piotra Ameliusa – tracą swój charakter ogólnych „ordines”, by przemieniać się coraz bardziej w ceremoniał papieski. Obrzędy wyboru i koronacji Papieża, konklawe, Soboru i innych rytów są w nich szczegółowo opisane¹⁴.

Tak oto w telegraficznym skrócie przedstawia się szkic historyczny „kaplic papieskich” – począwszy od pierwszych wieków chrześcijaństwa, aż do wieku XV, który przyniósł ze sobą ceremoniał Agostina Patriziego Piccolominiego, księgi, która do dziś wzbudza zainteresowanie badaczy. Ten przełomowy okres (szczególnie przełom XV i XVI w.) szczegółowo zbadał i opisał o.

¹³ *On voit [par l'étude de Ordines Romani], que le cérémonial des papes tend à se développer et, vraiment, à partir de cette époque, il existe une liturgie papale à laquelle s'ajouteront de nouvelles cérémonies dans la période suivante*, F. Cabrol, dz. cyt., s. 280.

¹⁴ *Pendant cette période la liturgie papale prend un plus grand développement. Les Ordines romani du XIIIe au XVe siècle, le XIIIe sous Grégoire X (1271-1276), le XIVe de Jacques Gaetan, et enfin le XVe ou Livre des cérémonies de Pierre Amelius, perdent leur caractère d'ordines généraux pour devenir de plus en plus le cérémonial du pape. Les cérémonies de l'élection, du couronnement, du conclave, du concile et autres rites y sont décrits minutieusement*, tamże.

Marc Dykmans S. J. w swym niezastąpionym dziele o papieskich ceremoniałach¹⁵.

Każdy ze spisanych czy później już drukowanych ceremoniałów zawierał bądź to reguły ogólne solennych Mszy papieskich, bądź to szczegółowe wskazania dla poszczególnych ministrów spełniających podczas niej dane posługi i funkcje. Podlegały one większym lub mniejszym zmianom czy modyfikacjom wprowadzanym przez ceremoniarzy papieskich jak i niekiedy przez samych Papieży, o czym świadczą prace wielu autorów (najczęściej związanych pośrednio lub bezpośrednio z Kurią Rzymską) z poszczególnych epok, w których znajdujemy różnej jakości opisy papieskich ceremonii¹⁶. Z bliższych nam czasów posiadamy także liczne zdjęcia i nagrania wideo, na których nieraz zauważalne są pewne różnice (być może nie na pierwszy rzut oka). Niewątpliwie nie bez znaczenia były również uwarunkowania historyczne i polityczne.

Jeden z francuskich księży, znawca i pasjonat liturgii papieskiej, wspomniany już wyżej ks. Franck Quoëx¹⁷ w jednym ze swych

¹⁵ W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, iż: 1) sama historia ceremoniału papieskiego, włączywszy obecne dni, została przedstawiona krótko w jednym z naszych opracowań, które jest dostępne w sieci internetowej w języku polskim (<http://www.caeremonialeromanum.com/2011/01/ceremonia-papieski-historia-i-znaczenie.html>, [dostęp:] 30.11.06) oraz angielskim (<http://www.caeremonialeromanum.com/2011/07/papal-ceremonial-history-and-meaning.html>, [dostęp:] 05.06.2012);

2) z historycznego punktu widzenia, jeśli chodzi o wspomniane wielokrotnie *Ordines Romani*, warto zanotować, że najstarszy i jednocześnie najslawniejszy z nich, który doczekał się wielu poświęconych wyłącznie mu edycji i opracowań [m.in.: F. Atchley, *Ordo romanus primus with introduction and notes*, Londyn 1905; P. Parsch, *La sainte messe expliquée dans son histoire et sa liturgie*, (trad. J. Décarreaux), Paryż 1951 (w dziele tym znajduje się całościowe tłumaczenie pierwszego *Ordo* wraz z towarzyszącym mu komentarzem teologiczno-historycznym); N. M. Denis-Boulet, *La messe de l'Ordo Romanus I* [w:] A. G. Martimort (red.), *L'Église en prière. Introduction à la Liturgie*, Paryż 1961, ss. 290-296 etc.], jest *Ordo Romanus I* pochodzący najprawdopodobniej z końca VII bądź początku VIII w.

¹⁶ Wielkie znaczenie odegrał tu nieoficjalny proceder, który moglibyśmy nazwać *świętym sekretem*. Rozpoczął się on wraz z powstaniem urzędu Mistrza Papieskich Ceremonii (pierwszym, który nosił, a raczej nadał sobie ten tytuł za papieskim przyzwoleniem, był Jan Burchard, jeden z najbardziej znaczących i kontrowersyjnych ceremoniarzy papieskich). Ruch liturgiczny, Sobór Watykański II, ożywienie studiów historycznych nad liturgią oraz posoborowa reforma liturgiczna wpłynęły na jego zastopowanie oraz niemalże *spektakularne* zakończenie. Zob. J. Nabuco, F. Tamburini, *Cérémonial Apostolique avant Innocent VIII. Texte du manuscrit Urbinate Latin 469 de la Bibliothèque Vaticane*, Bibliotheca „Ephemerides liturgicae”, *Sectio historica* 30, Rzym 1966, drugi z aneksów.

¹⁷ Twierdzi się, że był to jeden z największych młodych liturgistów naszych czasów (żył on w latach 1967-2007, zmarł przedwcześnie z powodu choroby nowotworowej). W centrum jego zainteresowań znajdowała się właśnie

liturgia papieska. Był on m.in. założycielem Société Barbier de Montault (Stowarzyszenie Barbier de Montault); publikował m.in. w „Revue Thomiste” oraz „Sedes Sapientiae”. Jego przyjaciel, ks. Brice Meissonnier FSSP, jest autorem tekstu zadedykowanego *in memoriam* ks. Quo  xa zatytułowanego *The Life, Work and Ambitions of Abbé Franck Quo  x, 1967-2007* (Życie, praca i ambicje ksi  dza Francka Quoëxa, 1967-2007), który został opublikowany na łamach znanego anglojęzycznego portalu „New Liturgical Movement” (<http://www.newliturgicalmovement.org/2010/01/life-work-and-ambitions-of-abbe-franck.html>, [dost  p:] 11.08.2012).

¹⁸ *Le cérémonial papal pratiqué jusqu’à une époque récente, à savoir jusqu’à la période postérieure au Concile Vatican II, était celui de la première Renaissance tel que l’avait rédigé sur les ordres d’Innocent VIII (1484-1492) le maître des cérémonies Agostino Patrizi Piccolomini,   v  que de Pienza et Montalcino. Après avoir livré en 1485 son Pontificalis Ordinis liber, il allait désormais considérer tout ce qui touche au pape et aux cardinaux: conclave, consistoires, concile, sacres et couronnements impériaux, canonisations, visites princ  ri  es, célébration eucharistique, office divin, année liturgique, sacramentaux, rites funèbres etc.*, F. Quo  x, *Du cérémonial papal au missel romain: rites eucharistiques* [w:] C[entre] I[nternational] [d’]E[tudes] L[iturgiques], *Vénération et administration de l’Eucharistie (Actes du second colloque d’études historiques, théologiques et canoniques sur le rite catholique romain. Notre-Dame-du-Laus – 9 au 11 octobre 1996)*, Paryż 1997, ss. 211-212.

artykułów (w rzeczywistości jest to zapis wygłoszonej prelekcji) podsumowuje krótko to, co już zostało powiedziane:

Ceremoniał papieski praktykowany aż do czasów obecnych, tzn. do okresu poprzedzającego Sobór Watykański II, był tym, który znamy z czasów epoki początkującego odrodzenia, taki, jaki zredagował na polecenie Innocentego VIII (1484-1492) Agostino Patrizi Piccolomini, biskup Pienzy i Montalcino. Po wydaniu swego *Pontificalis Ordinis liber* w 1485 r. wziął on pod warsztat to wszystko, co dotyczyło Papieża i kardynałów: konklawe, konsystorze, Sobory, sakry i koronacje cesarzy, kanonizacje, książce wizyty, celebracje eucharystyczne, oficjum brewiarzowe, rok liturgiczny, sakramenty, obrzędy pogrzebowe itd.¹⁸

Nieco dalej wymienia on kilka interesujących szczegółów dotyczących historii papieskich ceremoniałów (a więc liturgii papieskiej), opierając się na docenianej pracy wspomnianego wy  zej o. Marca Dykmansa S. J.:

Po przestudiowaniu wszystkich ceremoniałów kaplicy papieskiej z końca   redniowiecza Dykmans mógł dostrzec, jaki był ich wplyw [na rozwój liturgii rzymskiej] oraz jaki był rzeczywisty udział Patriziego w redakcji jego ceremoniału. Dzieło Patriziego jest dziełem syntezy; można mu przypisać wielką zasług   uporządkowania, zgrupowania i podziału materiałów; posiada ono zwięzły styl. *Jego Źródła są ściśle tradycyjne. Modlitwy są ustalonymi tekstami i często pochodzą one sprzed 1000 r.; nierzadko były one*

przejęte bez żadnych zmian. Również rubryki sięgają wcześniejszych wieków; pochodzą one zwłaszcza z czasów od XII do XIV w. Zwróćmy uwagę, że Patrizi zacytował ordo Grzegorza X; ceremoniał biskupi kardynała Latina Malabranckiego Gaetaniego; pontyfikał Duranda Spekulatora i inne jego dzieła; ceremoniał Stefaneschiego; prace Jana z Sion i Awiniończyków; ceremoniał Benedykta XIII zredagowany w Hiszpanii Franciszka z Conzié czy wreszcie ceremoniał Piotra Ameilego powstały w Rzymie. Czerpie on także ze swych własnych dzieł jak i z pism Papieża Piusa II. Tak więc źródła, z których korzystał, sięgają XV w. i – jeśli nie można ich odszukać za każdym razem – nie ma wątpliwości, że wszystko odnosi się do zaaprobowanych zwyczajów. Jego księga znajduje się na progu średniowiecza i czasów nowożytnych¹⁹.

Prześledziwszy pobieżnie główne i generalne linie historyczne papieskiej liturgii, należy powiedzieć sobie również kilka słów o jej wpływie i znaczeniu dla kształtowania się kultu Bożego w świecie chrześcijańskim²⁰.

¹⁹ *Après avoir étudié l'ensemble des cérémoniaux de la chapelle papale de la fin du Moyen Age, Dykmans a été à même de voir quelle avait été leur influence et quelle avait été*

la contribution réelle de Patrizi dans la rédaction de son cérémonial. L'oeuvre de Patrizi est une oeuvre de synthèse; elle a le grand mérite d'ordonner les matières, de classer et diviser; le style en demeure succinct. Ses sources sont étroitement traditionnelles. Les prières sont des textes fixés. Ils remontent souvent jusqu'avant l'an mille. Ils sont repris sans nul changement. Les rubriques remontent aussi aux siècles précédents. Elles se sont fixées surtout du XIIe au XIVe siècle... Notons que Patrizi a cité l'ordre de Grégoire X, le cérémonial épiscopal du cardinal Latino Malabranca Caetani, le pontifical de Durand le Spéculateur et ses autres ouvrages, le cérémonial de Stefaneschi, ceux de Jean de Sion et des Avignonnais jusqu'à François de Conzié, ceux de Benoît XIII en Espagne et de Pierre Ameil à Rome. Il emprunte aussi à ses propres ouvrages et à ceux du pape Pie II. Ses sources vont donc jusqu'au XVe siècle et, si on ne peut plus les retrouver chaque fois, il n'est pas douteux que tout soit conforme à des usages autorisés. Son livre est à la charnière du Moyen Age et des Temps modernes, tamże, s. 215. Cytowany przez ks. Quoëxa fragment znajduje się w:

M. Dykmans, *L'Oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première renaissance*, t. I, Watykan 1980, ss. 30*-31*.

²⁰ Zatrzymanie się na ceremoniale papieskim z przełomu późnego średniowiecza oraz nowożytności nie powinno być powodem zdziwienia, gdyż od tamtego czasu nie zostały wprowadzone do niego żadne większe modyfikacje; zob. nasze opracowanie zatytułowane *Ceremoniał papieski. Historia i znaczenie*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/01/ceremonia-papieski-historia-i-znaczenie.html>, [dostęp:] 30.11.06 (por. p. 15).

²¹ Nie należy go jednak całkowicie dogmatyzować – jak to niekiedy ma miejsce – szczególnie w odniesieniu do liturgii pierwszych wieków Kościoła, gdzie służba Boża sprawowana u stóp (a raczej nad szczątkami) świętego Piotra odznaczała się niecodziennym zaaranżowaniem: w dawnej Bazylice Watykańskiej wzniesionej przez cesarza Konstantyna z powodu tłumów wiernych i pielgrzymów pragnących oddać cześć Księżcy Apostołów (często w czasie składania Najświętszej Ofiary) pojawiło się typowe dla liturgii apostołskiej, a później dla wielu rzymskich kościołów

podwyższenie ołtarza z dwoma rzędami schodów po obu stronach, które do niego prowadziły (w nowej-obecnej Bazylice św. Piotra to zaaranżowanie ołtarza zostało zachowane), por. interesujący dokument Telewizji Polskiej S.A. *Tajemnice Watykanu. Discovering the Vatican* napisany i wyreżyserowany przez P. Piterę i K. Talczewskiego w 2007 r., zwłaszcza odcinek I zatytułowany *Grób na wzgórzu*.

²² Brazylijski bp z Rio de Janeiro, jeden z Ojców Soboru Watykańskiego II. Był m.in. członkiem przygotowawczej komisji liturgicznej (konsultor subkomisji do spraw uproszczenia szat liturgicznych i relator subkomisji odpowiedzialnej za sztukę sakralną) oraz grupy studyjnej nr 20 (rewizja *Pontificale Romanum*). W indeksie osób umieszczonym na końcu (wskazanej w p. 1) publikacji *The Reform of the Liturgy 1948-1975* abpa A. Bugniniego (Collegeville 1990) przy jego nazwisku widnieje kilkanaście odniesień (ss. 16, 189, 618, 707, 783, 807, 819, 938, 941, 948).

²³ J. Nabuco, *La liturgie papale et les origines du Cérémonial des Évêques* [w:] *Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg*, t. I, Bibliotheca „Ephemerides Liturgicae” 22, Rzym 1948, ss. 283-300.

²⁴ *On peut donc bien conclure que le Cérémonial des évêques eut un heureux et grand succès, et que, peu d'exceptions faites pour des coutumes locales, il a fini par triompher pleinement. C'est la liturgie papale des grands maîtres de cérémonies de la fin du XIVe siècle et du commencement du XVe siècle qui, par ce maître, si petit mais si précieux, est suivie dans*

C) Wartość, znaczenie i wpływ liturgii papieskiej

Swoistą syntezę wpływu liturgii papieskiej²¹ przedstawił mgr Joachim Nabuco²² w swym artykule napisanym ku czci zasłużonego dla badań liturgicznych o. Leona Kuniberta Mohlberga zatytułowanym *La liturgie papale et les origines du Cérémonial des Évêques*²³ (*Liturgia papieska a początki Ceremoniału biskupiego*), gdzie analizuje on wpływ ceremonii dworu papieskiego na redakcję *Caeremoniale episcoporum* wydanego po raz pierwszy w 1600 r. Księga ta była *in re* przystosowaniem (nie zawsze dobrze przemyślanym) ceremoniału Kurii Rzymskiej do warunków panujących w kościołach katedralnych i kolegialnych.

Konkluzja tej pracy – ubogaconej analizą wielu znaczących dzieł dotyczących ceremonii oraz historii liturgii jak i komentarzy do *Caeremoniale episcoporum* – jest następująca:

Możemy więc wysnuć wniosek, iż Ceremoniał biskupi był szczęśliwym i wielkim sukcesem oraz że – poza nielicznymi wyjątkami dotyczącymi zwyczajów lokalnych – w pełni zatriumfował. To liturgia papieska wielkich mistrzów ceremonii z końca XIV i początku XV w., która dzięki temu środkowi [którym jest Ceremoniał biskupi], tak małowemu, ale jakże cennemu, jest zachowywana w całym Kościele rytu rzymskiego²⁴.

Dostrzegamy więc niezwykle istotną rolę wspomnianej epoki („wielkich mistrzów ceremonii papieskich”) w procesie kształtowania się obrzędów liturgii rzymskiej, w której od samego początku wyrażała się w klarowny sposób wiara jednego, powszechnego i apostołskiego Kościoła, dla którego zasadą jedności jest osoba Wikariusza Chrystusowego²⁵.

Niech głębokie słowa pełne swoistego nabożeństwa, których autorem jest cytowany wyżej ks. Quoëx (w swej pracy opiera się on także na badaniach bpa Nabuco), posłużą nam za konkluzję tej części tekstu:

Doskonała logika i harmonia ksiąg potrydenckich; wspa-
niałość ich rytów, gdy zadajemy sobie trud praktykowania
ich takimi, jakimi winny być; atmosfera, która emanuje
w pewien sposób z tych ksiąg; sens porządku i prosta ele-
gancja, która bierze źródło w nich samych – to wszystko
może ze swej natury karmić duszę i serce jak i pobudzać
liczne powołania wobec obrazu Kościoła, jaki przedstawia
liturgia święta, a w szczególności liturgia rzymska, któ-
ra jest liturgią najczystsza. Te liczne obrzędy, nawet jeśli
nie są rozumiane przez wszystkich, nawet jeśli niektóre
z przyczyn ich wprowadzenia pozostają niewiadomą dla
najwybitniejszych liturgistów, dają nam one uczucie przy-
należności w czasie i przestrzeni do jednej Tradycji, która
nie jest zastygła, lecz żywa²⁶.

toute l'Eglise du Rit romain,

J. Nabuco, *La liturgie*

papale..., s. 300.

W późniejszych
pracach bpa Nabuco
nie dostrzegamy już
takiego entuzjazmu.

Wspomniana wyżej praca
(p. 16), w której znajdujemy
opracowany krytycznie
tekst ceremoniału
papieskiego pochodzącego
z czasów pontyfikatu
Papieża Mikołaja V, ma
służyć – w zamyśle autora
– odkryciu i powrotowi
do liturgii pastoralnej,
poważnie zniekształconej
właśnie przez owych
wielkich mistrzów ceremonii,
za milczącą zgodą kolejnych
Papieży.

²⁵ Nie można w tym miejscu nie odnieść się do słynnej zasady *lex orandi – lex credendi – lex vivendi – lex salvandi* (o szerszym ujęciu tego aksjomatu: B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, Lublin 2007, zwłaszcza ss. 149-216).

²⁶ *La parfaite logique et harmonie des livres post-tridentins, la magnificence mesurée de leurs rites lorsqu'on veut bien se donner la peine de les pratiquer tels qu'ils doivent l'être, l'atmosphère qui émane en quelque sorte de ces livres, le sens de l'ordre et la sobre élégance que ceux-ci établissent d'eux-mêmes, tout cela est de nature à nourrir et l'âme et le coeur, et à éveiller nombre de vocations face à la représentation de l'Eglise qu'offre la sainte liturgie, et spécialement la liturgie romaine, la plus pure. Ces nombreux rites, même si nous ne les comprenons pas tous, même si certaines de leurs raisons échappent aux études des liturgistes les plus érudits, véhiculent un parfum d'antiquité, nous rattachent à d'autres âges, nous donnent le sentiment d'appartenir dans le temps et l'espace à une Tradition qui n'est pas figée mais vivante*, F. Quoëx, dz. cyt., ss. 212-213.

II Źródła do badań nad ceremoniami solennej Mszy papieskiej

Poniżej podany jest zbiór pozycji, które stanowią bazę do studium historyczno-liturgicznego księgi ceremonii papieskich, ze szczególnym uwzględnieniem przebiegu, struktury jak i rytów oraz tradycji związanych z celebracją solennej Mszy świętej przez Biskupa Rzymu²⁷.

Z dzieł łacińskich największą erudycją odznacza się *De liturgia Romani Pontificis in solemnitate Missarum* wydana w trzech tomach (Rzym 1731-1744). Jej autorem jest D. Georgi, prałat domowy Papieża Benedykta XIV. Za niezwykle pomocny można uznać treściwy ceremoniał solennej Mszy papieskiej zredagowany przez jednego z papieskich ceremoniarzy pod tytułem *Caeremoniale missae quae summo pontifice celebratur* (Ratyźbona 1889) – praca ta została przetłumaczona z niewielkimi modyfikacjami na język włoski przez innego papieskiego ceremoniarza G. M. Menghiniego (*Le Solenni Ceremonie della Messa Pontificale celebrata dal Sommo Pontefice*, Rzym 1904).

W największej obfitości posiadamy dzieła wydane w języku włoskim, m.in. prace prałata F. Cancellieriego, takie jak *Descrizione de Tre Pontificali che si celebrano nella Basilica Vaticana per le Feste di Natale di Pasqua e di S. Pietro* (Rzym 1788), *Descrizione delle Cappelle Pontificie et Cardinalizie di tutto l'anno* (Rzym 1790). G. Moroni wydał w jednym tomie, zatytułowanym *Le cappelle pontificie, cardinalizie e prelatizie* (Wenecja 1841), jeden z artykułów swej monumentalnej encyklopedii.

Wspomniane wyżej dzieła doczekały się tłumaczeń francuskich: F. Cancellieri, *Description des Chapelles papales de Noël, de Paque et de S. Pierre dans la Basilique du Vatican*, Rzym 1818; G. Moroni, *Histoire des Chapelles Papales*, Paryż 1846. Rzymskie podróże X. Barbiera de Montaulta zaowocowały publikacją takich tytułów jak *Les fêtes de Pâques à Rome avec une description détaillée du Pontifical du Pape dans la basilique de st. Pierre* oraz *L'Octave des ss. Apôtres Pierre et Paul à Rome avec une description détaillée du pontifical du Pape dans la basilique de s. Pierre* (Rzym 1886).

Integralny opis obrzędów ceremonii solennej Mszy papieskiej podaje niewielka objętościowo praca słynnego liturgisty J. Brinktrine'a *Die feierliche Papstmesse und die Zeremonien bei Selig- und*

²⁷ Ogólny zbiór bibliografii dotyczący liturgii apostolskiej został zebrany i opracowany w jednym z naszych artykułów: B. K. Krzych, *Wstępny zestaw literatury...*, ss. 333-347 (zob. p. 5). Dla tych, którzy pragnęliby pogłębić ten temat, może on stanowić podstawę do dalszych poszukiwań.

Heiligsprechungen (pierwsza edycja ukazała się w 1949 r.). Współcześnie wydane zostało doskonałe *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof* prof. U. Nersingera (Bonn 2010-2011), w którym znajdujemy nie tylko szczegółowy opis ceremonii solennej Mszy papieskiej zilustrowany licznymi fotografiami i opatrzony bogatą bibliografią (t. I, ss. 369-454 = VIII, Kapitel: *Die Feierliche Papstmesse*), ale całościowy opis liturgii i zwyczajów Dworu Papieskiego w postaci, w jakiej dotrwały one do drugiej połowy XX w.

Archdalemu A. Kingowi zawdzięczamy jeden z bardziej aktualnych (jednak treściwych) opisów przebiegu solennej Mszy papieskiej. Tekst ten stanowi pierwszy z wielu aneksów do jego *Liturgy of the Roman Church* (Milwaukee 1957, ss. 397-401).

Najważniejsze edycje *Ordines Romani*²⁸: J. Mabillon, *Musei Italici*, t. II [= *Complectens antiquos libros rituales Sanctae Romanae Ecclesiae cum commentario praevio in Ordinem Romanum*], Paryż 1724; doskonałe *Les Ordines Romani du haut Moyen Âge*, P. Andrieu (Louvain 1931-1961).

²⁸ Zob. p. 12.

Dla naszego studium nieocenione jest dzieło o. M. Dykmansa, w którym zebrał on – opatrzywszy obfitym komentarzem – wszystkie najważniejsze średniowieczne oraz renesansowe ceremoniał papieskie:

- a) *Le Cérémonial papal de la fin du Moyen Âge à la Renaissance* (Rzym–Bruksela): 1) t. I, *Le Cérémonial papal du XIIIe siècle* (1977); 2) t. II, *De Rome en Avignon ou le cérémonial de Jacques Stefaneschi* (1981); 3) t. III, *Les Textes avignonnais jusqu'à la fin du grand schisme d'Occident* (1983); 4) t. IV, *Le Retour à Rome ou le cérémonial du patriarche Pierre Ameil* (1985);
- b) *L'Œuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première Renaissance*, „Studi e Testi” nr 293 i 294, Rzym 1980.

Odrębną kategorię stanowią wewnętrzne druki ówczesnej Świętej Kongregacji Ceremoniału (przekształconej pod koniec ubiegłego wieku w Urząd Papieskich Celebrazji Liturgicznych), które dostarczają wielu szczegółowych informacji. Posiadają one także ważną charakterystykę oficjalnych, jednakże w zasadzie wewnętrznych publikacji Kurii Rzymskiej. Do najcenniejszych możemy zaliczyć dwa „ordines” przygotowane z okazji dwóch ostatnich koronacji papieskich (znajdują się one w archiwum Urzędu Papieskich Celebrazji Liturgicznych): *La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté Jean XXIII à la Basilique de Saint Pierre le 4 novembre 1958*, Imprimerie Polyglotte Vaticane 1958 (sc 0267) oraz *La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté Paul VI le 30 juin 1963*, Imprimerie Polyglotte Vaticane 1963 (sc 0286). Teksty te mają pierwszorzędne znaczenie, gdyż podają one szczegółowy opis solennej Mszy papieskiej poprzedzony stosownym wstępem teologiczno-pastoralnym oraz opisem historyczno-liturgicznym szat papieskich.

Wydaje się uzasadnionym, by wszelkie prace badawcze dotyczące liturgii papieskiej rozpoczynać od uważnej i przemyślanej lektury prac bpa Joachima Nabuco, którego nazwisko zostało już tutaj kilkakrotnie przywołane²⁹. Jego wstęp do edycji krytycznej ceremoniału apostolskiego sprzed pontyfikatu Innocentego VIII³⁰ stanowi z jednej strony podsumowanie ówczesnego stanu badań (dla których był on wielce zasłużony), z drugiej zaś odzwierciedla entuzjastycznego ducha reformy, który chciał zerwać ze wszelkimi elementami wywodzącymi się z ceremoniałów dworskich oraz rzekomymi niezdrowymi feudalnymi naleciałościami i obostrzeniami, które miały przyczynić się do uśmiercenia wymiaru pastoralnego rzymskiej służby Bożej.

III Solenna Msza papieska – obrzędy, ryty, ceremonie

Przed przystąpieniem do opisu przebiegu solennej Mszy papieskiej należy powiedzieć sobie o okolicznościach, w jakich była ona sprawowana, oraz o szatach i insygniach liturgicznych Papieża, które wyróżniały go od innych biskupów. Niezbędne okaże się

²⁹ Poza wymienionymi w tym opracowaniu tytułami warto odnieść się do: J. Nabuco, *Ius Pontificalium. Introductio in Caeremoniale Episcoporum*, Desclée 1956; Tenże, *Pontificalis Romani Expeditio Juridico-Practica*, Desclée 1962².

³⁰ Mowa o wspomnianym wyżej: J. Nabuco, F. Tamburini, *Cérémonial Apostolique...*, zob. p. 16, a także 22 i 24.

także odniesienie do księgi nazywanej *Ceremoniałem biskupów*, na podstawie której możemy odczytać ogólną strukturę opisywanej liturgii.

W tym miejscu warto zauważyć, iż – przeciwnie to tego, co się powszechnie twierdzi – biskupia Msza pontyfikalna jest uproszczoną formą solennej Mszy papieskiej; Msza solenna kapłana jest uproszczoną formą Mszy pontyfikalnej etc. Nie można więc zrozumieć ani *Mszалу Rzymskiego*, ani *Ceremoniału biskupiego* bez ksiąg liturgicznych Kurii Rzymskiej³¹ – stąd można zauważyć, jak istotne historycznie jest uważne studium czcigodnych tradycji liturgicznych Stolicy Chrześcijaństwa.

A) Kiedy sprawowano solenną Mszę papieską?

Już tytuły niektórych z podanych wyżej pozycji³² wyraźnie wskazują na trzy *zwykłe dni* w ciągu roku liturgicznego, kiedy to Najwyższy Pasterz sprawował solennie Mszę świętą w Bazylice św. Piotra. Były to: poranek Wielkanocny, dzień Narodzenia Pańskiego oraz uroczystość Księcia Apostołów. Z kolei tzw. *nadzwyczajne okazje* stanowiły: dzień papieskiej koronacji, kanonizacja, uroczyste i nieomyślne ogłoszenie dogmatu wiary.

³¹ Do takiego wniosku dochodzi m.in. bp Nabuco: *Wreszcie, po długich dywagacjach, zrozumiałem, że liturgia rzymska to Msza solenna biskupa w jego katedrze. Wszystkie inne funkcje opisane w ceremoniale lub pontyfikalne tylko oscylują wokół tego książęcego rytu. Msza solenna kapłana, według Ritus servandus Mszalu, nie jest niczym innym, jak tylko Mszą pontyfikalną bez tronu, bez insygniów pontyfikalnych i ze zredukowaną liczbą kłenu (Enfin, après de longues divagations, j'arrivai à comprendre que la liturgie romaine, c'est la messe solennelle de*

l'évêque dans sa cathédrale. Toutes les autres fonctions décrites dans le cérémonial ou le pontifical ne faisaient que circuler autour de ce rit princier. La messe solennelle sacerdotale, d'après le Ritus servandus du Missel, ne serait autre chose que la messe pontificale sans le trône, sans les insignes pontificaux, et avec un clergé réduit), J. Nabuco, *La liturgie papale...*, ss. 283-284;

w innym zaś miejscu dodaje: *Jeśli istnieje jakaś księga liturgii rzymskiej, jakiej historia była niewiele badana, jest to Ceremoniał biskupi. Jednak trzeba do niego powracać, jeśli chce się poznać liturgię rzymską, zwłaszcza Mszę pontyfikalną, solenne nieszpory czy oficja Wielkiego Tygodnia. I jeśli czynimy porównanie między funkcjami pontyfikalnymi Ceremoniału biskupiego i tymi z Ceremoniału rzymskiego, to jest Ceremoniału papieskiego, natychmiast zauważamy, że jeden [ceremoniał Kurii Rzymskiej – przyp. B. K.] jest prototypem drugiego (S'il est un livre de la liturgie romaine dont l'histoire ait été peu étudiée, c'est bien le Cérémonial des évêques. Mais il faut y recourir si l'on veut connaître la liturgie romaine, surtout la messe pontificale, les vêpres solennelles, les offices de la semaine sainte. Et si l'on fait une comparaison entre les fonctions pontificales du Cérémonial des évêques et celles du Cérémonial romain, c'est-à-dire, du Cérémonial papal, l'on voit tout de suite que l'un est le prototype de l'autre)*, tamże, s. 283.

³² Np. F. Cancellieri, *Description des Chapelles papales de Noël, de Paque et de S. Pierre* (podkr.: B. K.) *dans la Basilique du Vatican*, Rzym 1818.

³³ *Diaria* (łac. *dzienniki*) mistrzów ceremonii papieskich stanowią kopalnię wiedzy historycznej oraz liturgicznej, niestety ze względu na *święty sekret* (por. p. 16) zaledwie kilka doczekało się swych edycji krytycznych, zob. m.in.: G. Constant, *Les maîtres de cérémonies du XVIe siècle: leurs Diaires* [w:] *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, t. 23, Paryż 1903, ss. 161-229; G. Wassilowsky, H. Wolf, *Päpstliches Zeremoniell in der Frühen Neuzeit. Das Diarium des Zeremonienmeisters Paolo Alaleone de Branca Während des Pontifikats Gregors XV. (1621-1623)*, Münster 2007.

³⁴ Zob. np.: J. Lesellier, *Les méfaits du cérémoniaire Jean Burckard* [w:] *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, t. 44, Paryż 1927, ss. 11-34 (por. p. 16).

³⁵ P. Delicati, M. Armellini, *Il Diario di Leone X di Paride de Grassi, Maestro delle Cerimonie Pontifiche dai volumi manoscritti degli Archivi Vaticani della S. Sede*, Rzym 1884, s. 9.

³⁶ Którą podajemy za: A. King, *Liturgy of the Roman Church*, Milwaukee 1957, s. 397 [= Appendix I – *Solemn Papal Mass*].

Ostateczne potwierdzenie tej praktyki dokonało się w 1513 r. za pontyfikatu Papieża Leona X podczas jednego ze zwołanych przez niego konsystorzów. Wydarzenie to – krótko i jakby mimochodem – zanotował w swym dzienniku³³ Paride de Grassi słynny papieski ceremoniarz, następca znanego z wielu ważnych prac, ale i mocno krytykowanego Jana Burcharda³⁴:

Die secunda decembris habitum est consistorium [...]. Insuper affirmatum est veterem consuetudinem retinendam ut Papa missam cantet ter in anno, nempe in die Natalis, in die Resurrectionis et in die apostolorum Petri et Pauli [podkr.: B. K.], *atque ut episcopi sex, cardinales etiam sex missas cantent in diebus Circumcisionis, Epiphaniae, Coenae Domini, Ascensionis, Pentecostes et omnium sanctorum*³⁵.

Wyróżniony fragment zawiera interesującą nas informację:

W czasie konsystorza potwierdzony i zachowany został dawny zwyczaj, iż Papież śpiewa Mszę świętą trzy razy do roku, to jest w dniu Bożego Narodzenia, w dniu Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa oraz w dniu śś. Apostołów Piotra i Pawła.

W ramach ciekawostki³⁶ dodajmy, że zwyczaj sprawowania solennych Mszy papieskich został zarzucony z powodu upadku Państwa Kościelnego. Sytuacja ta utrzymywała się 18 lat, począwszy od 20 września 1870 r. Okazją powrotu do celebracji Mszy solennej przez Papieża był jubileusz kapłański Leona XIII (1878-1903) obchodzony 1 stycznia 1888 r. – „kwestia rzymska” pozostawała jednak nierozstrzygnięta aż do 11 lutego 1929, kiedy to rząd włoski uznał Watykan za Państwo Kościelne. Papież mógł wreszcie opuścić swe „watykańskie więzienie”: Pius XI wziął udział w procesji z Najświętszym Sakramentem, która przeszła Placem św. Pio-

tra w Uroczystość Bożego Ciała. Kilka miesięcy później Papież ten świętował swój kapłański jubileusz, sprawując Najświętszą Ofiarę w kościele katedralnym św. Jana na Lateranie (Msza święta miała jednak mniej uroczysty charakter, nie towarzyszył jej zwyczajowy przepych).

B) Szaty i insygnia papieskie³⁷

Osoba Najwyższego Pasterza, widzialnej głowy Kościoła – Ciała Chrystusowego, wyróżnia się w liturgii przysługującymi jej insygniami oraz szatami, które jednoznacznie wskazują i podkreślają przysługujący Biskupowi Rzymu prymat Piotrowy. W *Ordines* przygotowanych na koronacje bł. Jana XXIII oraz Pawła VI znajdujemy słowa, które krótko, lecz kapitalnie wyrażają tę prawdę:

Jako że Msza święta jest najdosłowniej z wszystkich aktów liturgicznych, Kościół zawsze otaczał jej uroczystą celebrację największym możliwym splendorem. W szczególności Msza pontyfikalna biskupa niesie z sobą bogaty ceremoniał przeznaczony do tego, by uwypuklić godność tego, który celebrowa. Naturalnym jest, że Msza solenna Najwyższego Pasterza przekracza swą wspaniałością ten wspomniany. Nie mówiąc o tym, jak istotna jest obecność zgromadzenia dygnitarzy kościelnych jak i świeckich, którzy uwypuklają ten blask, liturgia ta zachowała w całości rytury dziś nieobecne we wszystkich innych ceremoniach Kościoła³⁸.

1) Szaty papieskie

a) Falda

Szata używana w oficjach pontyfikalnych nazywana *fimbria* lub wulgarnie *falda*. Jest to szeroka szata z białego jedwabiu, jaką na

³⁷ Omówieniu poddane zostają niektóre tylko szaty i insygnia papieskie; głównym kryterium wyboru jest ich obecność (*widoczność*) w solennej Mszy sprawowanej przez następców świętego Piotra. Istnieje wiele pozycji omawiających tę kwestię (wyżej wymieniono niektóre z nich), w tym miejscu czynimy to, opierając się głównie na:

J. Nabuco, *Ius*

Pontificalium..., ss. 3, 56-57, 109, 186-189;

A. Nowowiejski, dz. cyt.,

t. II, Warszawa 1902,

ss. 459-468. Mimo że wiele z tych elementów papieskiej *garderoby* wyszło z użycia, w naszym opisie używamy czasu teraźniejszego, by opisywane rzeczy okazały się bliższe czytelnikowi.

³⁸ *La Sainte Messe étant, parmi les actes de la liturgie, le plus éminent de tous, l'Eglise a toujours entouré sa célébration solennelle de toute la splendeur possible. La Messe pontificale d'un*

Evêque, en particulier, comporte tout un cérémonial destiné à mettre en relief la dignité de celui qui célèbre. Il est naturel que la Messe solennelle du Pontife Suprême surpasse encore, celle-ci en magnificence. Sans parler de l'importante assemblée de dignitaires, ecclésiastiques et laïques, qui en rehaussent l'éclat, elle a conservé, entièrement disparus aujourd'hui de toutes les autres cérémonies de l'Eglise, La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté Jean XXIII [...] (sc 0267), s. 7; La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté Paul VI [...] (sc 0286), s. 5.

³⁹ Falda została porzucona przez bł. Jana XXIII (używał on jej tylko w czasie swej Mszy koronacyjnej); żaden z jego następców do niej nie powrócił.

⁴⁰ Należy doprecyzować, iż dawniej noszono wyłącznie fanon, który spełniał właśnie rolę humerału. Obecnie pozostał on [fanon] tylko w liturgii papieskiej, zaś pierwotną funkcję fanonu przejął humerał, używany jednak według dawnego zwyczaju w liturgii ambrożyjskiej (zob. p. 41). Bł. Jan Paweł II używał fanonu w czasie wizyty kanonicznej bazyliki rzymskiej św. Cecylii na Zatybrzu (u początku swego pontyfikatu). Po kilkudziesięciu latach przerwy do jego użycia powrócił Ojciec Święty Benedykt XVI. W styczniu br. Urząd Papieskich Celebrazji Liturgicznych opublikował na swej stronie dość obszerne studium poświęcone tej

właśnie szacie: *Il fanone papale*, http://www.vatican.va/news_services/liturgiy/details/ns_lit_doc_20130114_fanone-papale_it.html, [dostęp:] 29.01.2013.

⁴¹ Podobnie rzecz się ma w liturgii ambrożyjskiej, jednak tam kapłan przywdziewa jeden tylko humerał na albę przepasaną paskiem – odpowiednik rzymskiego humerału nakładanego na ramiona pod albę (humerał przywdziewa także Papież). Humerał ambrożyjski jest więc zakładany na albę; nie jest on tym samym co papieski fanon.

Papieża wkłada mistrz ceremonii przed wszystkimi innymi paramentami mszalnymi. Zwija się ona w tak liczne fałdy i tak jest długa, iż jest niezbędnym, by ją podwijać wokół bioder podwójnym jedwabnym sznurem. By pozwolić Papieżowi się w niej poruszać, papiescy ceremoniarze oraz tajni szambelanie zobowiązani są ją podtrzymywać.

Jej wprowadzenie datuje się na pontyfikat Juliusza II, zaś jej powstanie wyprowadza się z długiego pluwiątu. W ciągu roku, w zależności od okresu (zimowy lub letni), Papież używa dwóch rodzajów faldy: jednej z jedwabiu, drugiej zaś z białego lnu. Ogólna zasada mówi, iż Papież ją przywdziewa zawsze przy uroczystych ceremoniach bądź to zasiadając na swym tronie lub też będąc niesionym na swej *sedia gestatoria*³⁹. Szerokość tej szaty przypomina bezgraniczną miłość Namiestnika Chrystusowego do wiernych.

b) Fanon

Orale, nazywane powszechnie fanonem, jest to rodzaj cienkiej peleryny z białego jedwabiu ze złotymi pasami obramowanej amarantowymi brzeżkami. Na środku posiada ona otwór, tak aby można było ją nałożyć na ramiona. Przepisana średnica fanonu to 92. Obie jego części są ze sobą zszyte pośrodku. Fanon ozdobiony być może innymi ozdobami, jak np. kamieniami szlachetnymi, jednak zawsze posiada krzyż, który jest wyhaftowany na części opadającej na pierś – Papież całuje go, nakładając fanon, który jest układany na ornacie po założeniu stuły, tuniceli i dalmatyki (a po wcześniejszym przebraniu się przez Papieża w humerał, albę, pasek, *subcinctorium* oraz pektorał).

Początkowo był on używany w czasie każdej liturgii, kiedy to służył za zwykły humerał⁴⁰: zakładany był na albę przepasaną paskiem; pozostał on jednak wyłącznie w liturgii papieskiej (gdzie rolę humerału pełnił fanon)⁴¹. Należy doprecyzować, że jeszcze

pod koniec XIV w. Papież używał tylko fanonu, bez humerału. Wprowadzenie ich obopólnego użycia datuje się na XV w. Podobnie jak dawniej, Papież używa fanonu wyłącznie w czasie uroczystych (pontyfikalnych) liturgii, istnieją jednak przesłanki, iż był czas, kiedy stanowił on element codziennej papieskiej „garderoby liturgicznej”⁴².

c) *Subcinctorium*

Dawniej szatę tę stanowił pas (*fascia*) łączący stułę z *cingulum*, z którego wykształcił się właściwy (pod-)pas (*sub-cingulum* – nazwa ta jest tożsama z *subcinctorium*) papieski. Zazwyczaj wykonuje się go z białego jedwabiu ozdabianego haftem przedstawiającym baranka. Zawieszają się go na pasku (*cingulum*) po lewej stronie, tak aby opadał z dwóch stron, tworząc jakby manipularz, przypominając swym wyglądem sakwę. Szata ta nie ma obecnie żadnego praktycznego znaczenia, Najwyższy Pasterz przepasuje się *subcingulum*, sprawując solennie święte Misteria.

Uznani autorzy zauważają, że u początków (a więc XII i XIII w.) była to szata biskupia, a być może nawet kapłańska (co poświadcza Durand w swym *Rationale divinarum officiorum*), jednak już *Caeremoniale episcoporum* w ogóle o nim nie wspomina (pierwsze wydanie pochodzi z 1600 r.) – jej użycie zachowane jest jednak w rycie ambrożyjskim (wg tzw. *usus antiquior*). Służyć ona miała podtrzymywaniu długiej w tamtym czasie stuły, którą poczęto skracać w Rzymie w XIV w.

Subcinctorium symbolizuje miłość oraz gorliwość w sprawowaniu jałmużny; dla niektórych oznacza ono także – w przeciwieństwie do *cingulum* symbolizującego czystość duszy – czystość ciała (dlatego więc zawieszano się je po lewej stronie, mniej czcigodnej, gdyż duchowej czystości odpowiadała strona szlachetniejsza – prawa).

d) *Mantum*

Papież używa płaszczka obszerniejszego niż wszelkie inne kapy (*mantum*), asystując od tronu w uroczystościach sprawowanych liturgiach, przed solennie przez siebie sprawowaną Mszą świętą w czasie procesji wejścia do Bazyliki św. Piotra czy podczas konsystorzów.

⁴² Badacze opierają się tutaj na inwentarzu Papieża Bonifacego VIII (1294-1303) pochodzącym z 1295 r., a wydanym współcześnie przez Molniera (Paryż 1888). Wylicza on 36 papieskich fanonów.

Mantum używa się w ten sam sposób co rzymski pluwiak, lecz jego końce opadają aż do stóp – są one podtrzymywane, gdy Papież się przemieszcza. Płaszcz ten jest koloru białego lub czerwonego bez względu na charakter sprawowanego oficjum (przy pokutnych liturgiach czy innych nabożeństwach, gdzie używa się koloru fioletowego, jak i podczas obrzędów sprawowanych za wiernych zmarłych Papież używa czerwonego *mantum* wraz z fioletową stułą). *Mantum* używane jest zawsze, gdy Papież przywdziewa faldę.

Symbolizm tej szaty jest obszerny, tak np. bp Sikard z Kremony mówił, że szata ta oznacza świętą rozmowę, jej frędzle prace i troski ziemskiego życia, kaptur – przyszłą chwałę, zaś jej długość – wytrwałość aż do końca.

2) Insignia papieskie

a) Tiara

Nazywana także *triregnum* (włoskie *triregno*). Jest to potrójna korona, najczęściej wykonana ze złota lub/i innych szlachetnych materiałów, ozdobiona drogocennymi kamieniami, z małym krzyżem na szczycie i z dwiema taśmami (*vittae*) z tyłu opadającymi na plecy, jak przy mitrze.

W sensie ścisłym nie jest to *paramentum liturgicum* (w przeciwieństwie do mitry) – jak zwykło się uważać – ale *stricto sensu* insygnium władzy papieskiej. Papież używa jej w uroczystych procesjach, kiedy ma sprawować pontyfikalnie święte Misteria (wtedy też zasiada na swej *sedia gestatoria* okryty *mantum*) jak też w dni zwane *festae coronae* („święta korony” – np. rocznica papieskiej koronacji). Tak też przychodząc do ołtarza, Papież zdejmuje z głowy tiarę, która w czasie solennej Mszy świętej spoczywa na ołtarzu. Najwyższy Pasterz uroczystego błogosławieństwa udziela z tiarą na głowie (m.in. słynnych błogosławieństw zwanych potocznie *Urbi et Orbi*).

Na czele najuroczystszych procesji dwóch lub trzech kapelanów papieskich niesie tiary (które potem umieszcza się przed kandelabrami ołtarzowymi po stronie Epistoły), co czyni się *ad pompam* – by dodać procesji splendoru godnego Biskupa Rzymu.

Początków tiary doszukuje się w chuście, którą w pierwszych wiekach biskupi okrywali głowę, a która dała początek także

mitrze. Papieże mieli do niej dodać początkowo złotą obręcz – potem zaś w ciągu wieków dwie kolejne – która później przybrała kształt korony.

Symbolizm tiary jest wyrażony w słowach, które wypowiada kardynał protodiakon, koronując Papieża⁴³:

Accipe Tiaram tribus coronis ornatam, et scias te esse Patrem principum et regum, Rectorem Orbis, in terra Vicarium Salvatoris Nostri Jesui Christi, cui honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

Jest więc ona symbolem potrójnej i najwyższej władzy nauczycielskiej, kapłańskiej i rządowej (jurysdykcja uniwersalna nad całym Kościołem), jaką Chrystus Król złożył na Biskupa Rzymskiego; symbolem zjednoczenia trzech stopni najwyższej hierarchii: biskupa, patriarchy⁴⁴ oraz Papieża w osobie Najwyższego Kapłana (*Summus Pontifex*).

b) *Sedia gestatoria*

Jest to tron z połączanego drzewa pokryty czerwonym aksamitem i obramowany złotym galonem, na który zasiada Papież (nie tylko w czasie uroczystych procesji). Obok tego tronu, niesionego

pozostaje (oczywiście każdy kolejny Biskup Rzymu nie jest związany przez postanowienia swych poprzedników w tym, co zostało ustanowione z prawa tylko kościelnego, jednakże mają oni zawsze respekt do postanowień tych, którzy ich poprzedzali na Tronie Piotrowym) mimo reform wprowadzanych w tym względzie (śmierć Papieża i towarzyszące jej obrzędy, konklawe, wybór nowego Papieża i jego uroczyste ogłoszenie, obrzędy rozpoczęcia pontyfikatu przez nowego Papieża) przez poprzedników Pawła VI, zwłaszcza przez konstytucję apostolską *Universi Dominici Gregis* Jana Pawła II z 1996 r., zob. U. Nersinger, *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof*, t. I, Bonn 2010, ss. 235-272 [= rozdział III: *Krone und Krönung des Papstes*].

⁴⁴ W *Annuario Pontificio* z 2006 r. przy nazwisku Josepha Ratzingera zniknął tytuł Patriarchy Zachodu (*Patriarcha Occidentis*), co wywołało gorące dyskusje, zob. M. Lisak (red.), *Papież zrezygnował z tytułu Patriarcha Zachodu* [w:] „Wiadomości KAI” 13 [730] (2006), s. 18. Wcześniej podobnych zmian dokonali: Jan XXIII, który zrezygnował z tytułu *miłościwie panującego* na rzecz używanego do dzisiaj *Sluga sług Bożych*; oraz Paweł VI rezygnując z tytułu *Świątobliwość Pana Naszego* [Jezusa Chrystusa]. Tradycyjnie tytuł urzędowy *Ojca Świętego pełny jest taki: Namiestnik i wikariusz Jezusa Chrystusa, Następca Księcia Apostołów, Najwyższy kapłan powszechnego Kościoła, Patriarcha Kościoła Wschodniego, Prymas Włoch, Arcybiskup i Metropolita prowincji Włoskiej, proboszcz Laterański, Monarcha doczesny posiadłości Kościoła Rzymskiego* (A. Nowowiejski, dz. cyt., t. I, Warszawa 1893, s. 102, p. 2).

⁴³ Paweł VI publikując w 1975 r. konstytucję apostolską *Romano Pontifici Eligendo*, pozostawił swym następcom możliwość koronacji, jednak do dzisiaj żaden z nich nie dokonał tego aktu (od Jana Pawła I Mszę koronacyjną Papieża zastępuje Msza święta na rozpoczęcie Posługi Piotrowej, w czasie której ma miejsce nałożenie paliusza oraz wręczenie innych insygniów papieskich, takich jak np. pierścień rybaka), mimo tego, że Jan Paweł II oraz Benedykt XVI otrzymali w podarunku od wiernych specjalnie dla nich wykonane tiary. Do dzisiaj możliwość ta

⁴⁵ Warto przeczytać opublikowane niedawno wspomnienia M. Sansoliniego, *sediario* papieskiego od 1964 r., zatytułowane *Io, sediario pontificio* (Città del Vaticano 2012), gdzie opisuje on m.in. swą posługę i spotkania z Janem Pawłem II oraz Benedyktem XVI w czasie papieskich audiencji.

przez (niegdyś dwunastu, a) istniejących do dziś *sediarii* (choć obecnie ich funkcje są nieco inne niż dawniej)⁴⁵; dwóch tajnych szambelanów powiewało po bokach *flabellami*.

Przyjmuje się, że była ona w użytku Papieży około tysiąca lat, zaś mówiąc o jej źródłach, podaje się praktykę przywódców Rzymskiego Imperium czy też późniejszych cesarzy bizantyjskich. Wielu autorów myli się, przypisując ten przywilej, należący wyłącznie do Papieża, także patriarche Lizbony, gdyż ten ostatni nie jest na swej *sedia* wynoszony do góry (by być widzianym przez wszystkich obecnych w czasie swego pochodu), a jedynie zasiada na niej pośrodku prezbiterium, przemawiając do ludu (głosząc kazanie) w czasie solennie przez siebie sprawowanej Mszy świętej.

Jako że wszelka władza pochodzi od Pana Boga, tak też ludzie, którzy ją otrzymali, przedstawiają Boży majestat, zwłaszcza Namiestnik Chrystusowy, któremu Syn Boży powierzył klucze Królestwa Niebieskiego. Święty Piotr przejął od Chrystusa oznakę królewkości, stąd też tron ów jest oznaką papieskiej godności i symbolem Bożej chwały.

Papież zasiadając uroczyście na *sedia gestatoria*, porusza się zawsze pod baldachimem podkreślającym jego najwyższą godność w Kościele katolickim, jak i przypominając o królewkości Chrystusa, który pokonując śmierć, zbawił człowieka.

c) *Flabellum*

Jest to wachlarz o długiej rękojeści, który pierwotnie był używany do odpędzania much i ochładzania, czego świadectwa daje nam już epoka starożytna. Od najdawniejszych więc czasów było ono oznaką królewskiej godności i potęgi. Ich ojczyzną jest Wschód (gdzie do dziś dnia są w użytku liturgicznym), jednak bardzo wcześnie pojawiły się one w liturgii zachodniej, co potwierdzają *Konstytucje Apostolskie*. Przyjmuje się, że zaprzestano ich używać na Zachodzie około XIV w. Do czasów współczesnych – obok Papieża – używają ich: patriarcha Lizbony, arcybiskup Messyny, biskup Troi (południowe Włochy), wielki przeor kawalerów zakonu Maltańskiego; ich użycie znane jest także w rycie dominikańskim.

Flabella (w liczbie dwóch) noszone są przez papieskich tajnych szambelanów przy papieskiej *sedia gestatoria* oraz trzymane przez nich przy papieskim tronie.

Ich pawie oczy mają przypominać Papieżowi, iż winien odznaczać się roztropnością, gdyż oczy całego ludu chrześcijańskiego na niego są zwrócone. Dodać należy, że drzewce tego wachlarza są obszyte czerwonym aksamitem oraz zakończone półkolem, na którego tle znajdują się klucze świętego Piotra, a z którego to półkola wychodzą dwa rzędy strusich piór wymieszanych z piórami pawimi.

C) Ogólna struktura

Odnosząc się to tego, co już zostało powiedziane o źródłach i swoistej gradacji liturgii (od „kaplic papieskich”, poprzez biskupie funkcje pontyfikalne, do Mszy cichych sprawowanych przez prezbiterów), które w dużej mierze wypływają od jednego źródła (liturgia miasta Rzymu), bez obaw możemy, w odniesieniu do solennej Mszy papieskiej, przyjąć ogólne schematy ilustrujące liturgię Mszy solennych bądź pontyfikalnych, które najogólniej dzieli się na Mszę katechumenów (od rozpoczęcia do *Credo*) i Mszę wiernych (od Ofiarowania do zakończenia).

Tak też praktycznie bezproblemowo możemy posłużyć się opisem – modelem pontyfikalnej Mszy świętej sprawowanej przez ordynariusza w jego katedrze, który znajduje się w *Caeremoniale episcoporum* (księga II, rozdział VIII: *De Missa solenni, Episcopo celebrante* zawierający się w 82 paragrafach)⁴⁶, gdzie znajdujemy omówienie następujących części liturgii:

- uroczyste przybycie biskupa oraz przygotowania (n. 1-4),
- śpiew Tercji (n. 5-18),
- wyruszenie procesji do Mszy świętej (n. 18-27),
- początek Mszy świętej (n. 28-39),
- śpiew Lekcji oraz Ewangelii (n. 40-47),
- kazanie oraz Symbol Apostolski (n. 48-54),
- Ofiarowanie (n. 55-66),
- Sekreta, Prefacja oraz Kanon (n. 66-72),
- *Pater noster* aż do zakończenia Mszy świętej (n. 72-82).

Struktura ogólna Mszy papieskiej jest *in genere* tożsama; własne jej obrzędy (przyjmowanie przez Papieża Komunii świętej przy swym tronie, śpiew Lekcji oraz Ewangelii po łacinie i grecku czy obrzęd ukazania Najświętszych Postaci tuż po konsekracji na „cztery strony świata” etc.), o których będzie tutaj mowa,

⁴⁶ W tym miejscu zalecamy lekturę jednego z najlepszych, jeśli nie najlepszego komentarza do *Ceremoniału biskupiego* pióra świętego francuskiego liturgisty, konsultora Kongregacji Obrzędów, mgra L. Gromiera, *Commentaire du Caeremoniale episcoporum*, Paryż 1959.

⁴⁷ Pogłębioną lekturę oraz analizę *Caeremoniale episcoporum*, którą pomijamy, podają: L. Gromier, *Commentaire...* (zob. p. 46); J. Nabuco, *Ius Pontificalium...* (zob. p. 29); *Caeremoniale Episcoporum. Le Cérémonial des Évêques du concile de Trente à Vatican II, traduction intégrale du texte selon l'édition de 1752, établie, révisée et annotée par A. P. M. Mutuel O.S.S.M. et P. Freeman, Paryż 2006; Images de la Liturgie Tridentine, Le Barroux 2002.*

⁴⁸ A. King, dz. cyt., ss. 397-401 [= Appendix I: *Solemn Papal Mass*] (zob. p. 36). Dostępne są także wersje online tego tekstu: [w języku angielskim:] *Archdale A. King – Solemn Papal Mass*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2010/05/archdale-king-solemn-papal-mass.html>, [dostęp:] 20.06.2012; [w polskim tłumaczeniu:] *Archdale A. King – Uroczysta Msza papieska*, http://www.caeremonialeromanum.com/2010/05/archdale-king-uroczysta-msza-papieska_22.html, [dostęp:] 20.06.2012. Ze względu na charakter tego opracowania opis ten (jeden z bardziej aktualnych) – mimo że jest niekompletny (m.in. brak deskrypcji wejścia Papieża do Bazyliki czy śpiewu Tercji oraz bezpośrednich przygotowań do Mszy świętej) – stanowi fundament dla naszego tekstu.

⁴⁹ W rzeczywistości różne funkcje lub posługi spełnia niemal każdy z członków Dworu papieskiego czy kleru rzymskiego (kardynałowie; papieska familia duchowna oraz świecka; także grupy zbrojne, m.in. istniejąca do dziś Gwardia Szwajcarska etc.). Liturgia ta była prawdziwym świętem dla całej Kurii Rzymskiej, dla rzymskich parafii oraz dla wszystkich zgromadzonych wiernych (zob. p. 4). By to uzmysłwić, podajemy listy (w językach oryginalnych) tych, którzy otaczali osobę Najwyższego Pasterza w czasie kaplic papieskich: a) sprawujących się w jego obecności w Kaplicy Sykstyńskiej; według renesansowego *Caeremoniale Sanctae Romanae Ecclesiae* (za: M. Dykmans, *L'OEuvre de Patrizi Piccolomini...*, t. II, „Studi e Testi” 294, Rzym 1980, s. VIII): *Primus Diaconus Cardinalis, Secundus Diaconus Cardinalis, Cardinales Episcopi, Cardinalis primus Presbiter, Cardinales Presbiteri, Cardinales Diaconi, Oratores Principium christianorum, Duces presentes, Patriarchae et episcopi assistentes, Gubernator urbis, Oratores ecclesiastici, Archiepiscopi, Episcopi primi ordinis, Episcopi secundi ordinis, Episcopi tertii ordinis, Abbates, Prothonotarii, Generales Ordinum et Penitenriarii, Procuratores Religionis, Nobiles viri promiscue, Cardinalis celebrans, Subdiaconus et diaconu Celebrantis serviens, Assistans Celebrantis, Capellani Celebrantis, Familiares Celebrantis aquam ministrantes, Duo cubicularii secreti, Auditor rotae mitram gestans, Duo secretarii papae, Senator Romanus, Conservatores urbis, Barones et Equites Romani, Subdiaconi apostolici, Primus auditor Rotae, Magister sacri Palatii, Auditores Rotae, Acoliti apostolici, Abbreviatores de Parco Maiori, Camerarii secreti papae, Camerarii participantes, Cubicularii, Advocati consistoriales, Medicus papae, Caudatarii cardinalium, Primus Magister*

ukazują wyjątkowość, piękno, wielkość, korzenie apostołskie tej liturgii⁴⁷.

D) Ceremonie solennej Mszy papieskiej

Poniższy opis głównych elementów obrzędowych solennej Mszy papieskiej podajemy za syntetycznym opracowaniem jednego z najbardziej uznanych angielskich liturgistów ostatnich dziesięcioleci, którym jest wspomniany już wyżej Archdale A. King⁴⁸.

1) Asysta

Papieska asysta obejmuje m.in.⁴⁹ kardynała diakona, apostołskie-go subdiakona (niesie on ewangeliarz w czasie procesji wejścia),

caeremonianum, Magister caeremonianum alter, Ministri capellae, Chorus et cantores, Mahister sacrii hospitii, Scutiferi apostolici, Capitaneus Helvetionum, Macierii pontificii, Helvetii, Theologus sermonem habens; oraz według jednego z kamerariuszy honorowych Jego Świątobliwości z XIX w. (C. M. Baggs, The Papal Chapel Described, Rzym 1839, ss. 43-44): First Cardinal Priest, First two Cardinal Deacons, First master of ceremonies, Prince assistant at the throne, Conservatori, Priore de' Caporoni, Uditori di Rota, Maestro del S. Palazzo, Cherici di Camera, Votanti di Segnatura, Abbreviatori del Parco Maggiore, Priest assisting the Celebrant, Deacon, Subdeacon, Cardinal Bishops, Cardinal Priests, Caudatari, Noble guards, Mace-bearers, Swiss guards, Maestro del S. Ospizio, Cardinal Deacons, Apostolic Protonotaries, Prelati di Fiocchetti, Bishops, Commendatore di S. Spirito, Abbots, Generals of monastic orders, Generals of mendicant orders, Vicarii-generali et procuratori-generali of orders, Celebrant, Masters of Ceremonies, Clerks of the chapel, consistorial advocates, Camerieri d'onore, Camerieri Segreti, Cappellani Segreti, Cappellani communi, Ajutanti di Camera, Patriarchs and assistant Bishops, Dean of the Rota, Camerieri Segreti partecipanti, Ostiario, Bussolanti, Choir; b) w czasie solennej Mszy papieskiej w XVII w. [za: F. Cancellieri, Descrizione de Tre Pontificali che si celebrano nella Basilica Vaticana per le Feste di Natale di Pasqua e di S. Pietro, Rzym 1788, ss. 38-44 (= rozdział III, § 1: Descrizione della Processione, con cui il Papa vien accompagnato dalla Sala Ducale all'Altare della Confessione)]: Prima di tutti, vanno avanti a due a due gli Scudieri, e i Procuratori Generali delle Religioni, i Camerieri extra Muros vestiti di abito rosso, i Cappellani comuni, in veste rossa, e cappuccio, sei de' quali portano quattro Triregni, e due Mitre, i Cappellani segreti, gli Avvocati Concistoriali in veste paonazza, e cappuccio, i Camerieri di onore, e Segreti con veste rossa, e cappuccio. Siegnono i Cantori Pontifici in Cotta, gli Abbreviatori del Parco Maggiore, i Votanti di Segnatura, i Chierici di Camera, e gli Auditori di Rota, co' quali viene all'ultimo posto il Maestro del S. Palazzo nel suo abito da Domenicano. Questi quattro Ordini di Prelatura vanno colle Cotte sopra i Rocchetti. Vengono in appresso due Cappellani segreti, con due Mitre usuali, il Cherico di Camera, in Cotta, e Rocchetto, che porta lo Stocco, il Votante di Segnat. col Turibolo, e Navicella, e poi la Croce portata dall' ultimo Auditor di Rota, in abito da Suddiacono, e che però anticamente chiamavasi Subdiaconus de Cruce, in mezzo a sette Candelieri d'argento dorato, che rappresentano i sette Candelabri d'oro, descritti da S. Giovanni nell'Apocalissi, o i sette doni dello Spirito Santo, di cui dev' essere rivestito il Celebrante, con sette Cerei, sostenuti da altrettanti Prelati Votanti di Segnatura, che sono gli Acoliti Apostolici, in Cotta, e Rocchetto. Ai lati della Croce vanno due Maestri Ostiari vestiti di paonazzo, detti Virga Rubea, perchè portavano anticamente in mano una Verga foderata di Velluto rosso, e cannelli d'argento, ed anche Custodi della Croce, dall' incombenza, che hanno sempre avuta di custodirla; restando in piedi col Suddiacono vicino alla medesima, che si colloca lateralmente all'Altare, a Cornu Evangelii. La seguono l'Auditor di Rota, che fa da Suddiacono Latino, parato fra i Diacono, e Suddiacono Greci, che sono due Alunni del Collegio di questa Nazione. Succedono i dodici Penitenzieri di San Pietro, che prima erano Gesuiti, ed ora sono Minori Conventuali, di varie Nazioni Oltramontane, col loro Rettore in pianeta di damasco bianco, e barretta, in testa, fino all'ingresso della Basilica, e poi in mano, gli Abati Mitrati, i Vescovi, parte di residenza, e parte Titolari, chiamati in partibus, gli Arcivescovi, i Patriarchi tutti in Piviale di seta, orlato d'oro, ma senza ricamo, con Mitra in capo di tela bianca, fuori del Vescovo Greco, che porta una specie di Triregno. Dopo di essi vengono a due a due i Cardinali Diaconi, Preti, e i sei Vescovi Suburbicari, e tutti colla Mitra in testa, e co' loro Caudatari in abito paonazzo, cotta, e velo, che sostengono le Code delle loro Porpore, e co' loro Maestri di Camera al fianco, che portano in mano la Barretta Cardinalizia, vengono lateralmente da ambe le parti il Capitano, e gli Uffiziali della Guardi Svizzera, con la Squadra de'Cavalieri, chiamati Lancie Spezzate, in armatura di ferro dorata, con la Spada, e bastone,

e pennacchiera al Cappello, fra l'accompagnamento delgi Svizzeri, che fano sempre ala alla Processione, con armature di ferro, e Alabarde, sei de' quali, che rappresentano i sei Cantoni Svizzeri Cattolici, tengono sulle spalle de'Spadoni sguainati. In mezzo a queste Guardie, ed a dodici Mazzieri in abito nero, e in giaco, o sia Collare di Maglia di ferro, sopra il petto, con soprana lunga fino al ginocchio di panno pavonazzo, e con trine di velluto nero guarnito a due fascie con trina di seta a torno, e colle mazze d'argento in mano di tre palmi lunghezza, stanno i quattro Principi Capitani della Guardia de' Cavalleggieri, in abito de Città, il Foriere, e il Cavalle rizzo in abito di Corte, i Camerieri segreti, e quelli di Cappa, e Spada, l' Ambasciator di Pologna in Rubone nero, i tre Conservatori di Roma col Priore de' Caporioni in Rubone di oro, il Conte Stabile in abito da Città, e Monsig. Governatore di Roma in Cappa, e Rocchetto, che sta sempre in vista del Sommo Pontefice, per esser pronto ad ogni suo cenno, due Auditori di Rota per la Falda, e i due primi Maestri di Cerimonie. Sieguono i due Cardinali Diaconi assistenti, e in mezzo ad essi il Cardinal Diacono, che dee cantare il Vangelo, senza manipolo. Quindi viene il Papa portato in Sedia Gestatoria, fra i Flabelli e sotto al Baldacchino sostenuto da otto Referendari di Segnatura in rocchetto, e in mantelletta paonazza. Gli succedono tutti quelli, che devono restargli più da vicino, per prontamente servirlo, e il Decano della Rota in Cotta, e Rocchetto, fra due Camerieri segreti in abito rosso, e Cappuccio foderato di Armellino, e l' Archiatro Pontificio. Chiudesi in fine l' ordine della Processione da Mons. Auditor della Camera, da Mons. Tesoriere, da Mons. Maggiordomo, da' Protonotari Apostolici, partecipanti, e onorari, dal Reggente di Cancelleria, e dall' Auditore della Contradette, e tutti in Cappe, e Rocchetto, e da' Generali delle Religioni, ne' loro abiti consueti. Członków (duchownych oraz świeckich) tzw. kaplicy papieskiej od XVII w. aż do reform wprowadzonych przez Pawła VI stanowili (za: B. Berthod, P. Blanchard, *Trésor inconnu du Vatican. Cérémonial et liturgie*, Paryż 2001, s. 141): 1, les cardinaux selon l'ordre épiscopal, presbyterial, diaconal et l'année de création; 2, le collège des assistants au trône; 3, le camerlingue de la Sainte Eglise, prêlat di fiocchetti; 4, le prince assistant; 5, les trois autres prélats di fiocchetti; 6, le ministre de l'Intérieur entre 1848 et 1870 et depuis lors vacant; 7, depuis 1934, les prélats honorés du titre d'Excellence par la constitution *Ad incrementum decoris*; 8, l'épiscopat selon l'ordre de préconisation; 9, le collège des protonotaires participants, des protonotaires surnuméraires, des protonotaires ad instar; 10, le commandeur de Saint-Esprit; 11, le régebt de la Chancellerie; 12, l'abbé nullius du Mont-Cassin; 13, les abbés généraux des chanoines réguliers et des ordres monastiques; 14, l'abbé de Saint-Jérôme in Urbe; 15, les supérieurs généraux des ordres mendiants; 16, le sénateur romain et les conservateurs, qui disparaissent en 1870; 17, le grand maître du saint Hospice, depuis 1916; 18, le collège des auditeurs de Rote; 19, le maître du Sacré Palais; 20, le collège des prélats de la Chambre apostolique; 21, le collège des maîtres des cérémonies pontificales; 22, les camériers secrets participants; 23, les camériers secrets surnuméraires et d'honneur ecclésiastiques; 24, les avocats consistoriaux; 25, les chapelains secrets et les chapelains secrets d'honneur; 26, les clerks secrets; 27, les procureurs généraux des ordres mendiants; 28, le prédicateur apostolique; 29, le confesseur de la famille pontificale; 30, les procureurs des Sacrés Palais; 31, le collège des chantres pontificaux; 32, le collège des clerks de la chapelle; 33, les caudataires cardinales; 34, les maîtres portiers de la Virga rubea; 35, les gardiens des tiars; 36, les massiers; 37, les curseurs apostoliques; 38, les élèves du collège germanique depuis Léon XII; por. *Annuario Pontificio: Con il Motu Proprio Pontificalis Domus del 28 mar. 1968 di Paolo VI le categorie sopprese dei Cappellani Segreti e Cappellani Segreti d'Onore, Chierici Segreti, Accoliti Ceroferari, Cappellani comuni pontifici, Maestri Ostiari di Virga Rubea, entrano a far parte dei Chierici della Cappella Pontificia. I Chierici della Cappella Pontificia assistono il Santo Padre, sotto la guida dei Cerimonieri Pontifici* (za edycją z 2009 r., s. 1913).

greckiego diakona i subdiakona, kardynała biskupa asystenta, dwóch kardynałów asystentów diakonów (w dalmatykach)⁵⁰, dwóch protonotariuszy apostolskich unoszących przód faldy oraz dwóch szambelanów podnoszących tren owej szaty, dziekana Roty Rzymskiej z mitrą drogocenną (*mitra pretiosa*) oraz dwóch patriarchów lub arcybiskupów, którzy posługują z księgą i świecą. W czasie procesji wejścia niesie się także dymiącą kadzielnicę (prałat bądź, szczególnie dawniej, jeden z subdiakonów regionalnych spełniający posługę turyferariusza) oraz siedem świec (akolici). *Prelati di mantellone* (*Cappelani communi*) niosą na czele procesji papieską tiarę i mitrę (*ad pompam*).

2) Msza święta

a) Początek Mszy

Podczas modlitw u stopni ołtarza po prawej stronie Papieża asystuje kardynał biskup, zaś po lewej stronie kardynał diakon; pozostali członkowie najbliższej papieskiej asysty znajdują się za nimi.

Po (pierwszym) okadzeniu ołtarza (co czyni Papież) oraz celebransa w osobie Najwyższego Pasterza kardynałowie diakoni całują jego policzki i pierś. Papież udaje się do swego tronu⁵¹ znajdującego się przed ołtarzem Katedry św. Piotra w Bazylice Watykańskiej (w apsydzie)⁵²; nad tronem, podobnie jak nad ołtarzem, góruje baldachim⁵³.

l'ameublement et de la décoration des églises selon les règles canoniques et les traditions romaines, t. II, , Paryż 1878, ss. 514-515 (= *Appendice sur le costume ecclésiastique*, rozdział I: *Le pape*).

⁵² W Rzymie zaś dwie były stolice św. Piotra: Jedna na cmentarzu ostrzańskim, dziś zatracona, w której siadał Piotr św. za pierwszego swego pobytu w Rzymie. Druga, dotąd znajdująca się w Bazylice św. Piotra, oprawna w fotel brązowy, podtrzymywana przez cztery kolosalne posągi wielkich doktorów Kościoła, ponad małym ołtarzem w głębi absydy prezbiterjum (A. Nowowiejski, dz. cyt., t. I, s. 1143). Katedra św. Piotra, której relikwie są umieszczone wewnątrz katedry Berniniego, jest symbolem najwyższej władzy Biskupa Rzymu, która jest źródłem władzy (jurydykcyjnej) wszystkich innych biskupów.

⁵³ Żywa dzisiaj działalność na rzecz ożywienia tradycji Kościoła prowadzi niekiedy do smutnego widoku, gdy widzi się biskupa zasiadającego na pięknym tronie pod baldachimem, a sprawującego Najświętszą Ofiarę przy ołtarzu *obnażonym* li tylko z tym bardziej przysługującego mu baldachimem (ew. cyborium). Jest to jeden z wielu przykładów niezrozumienia ducha liturgii spaconego i naznaczonego przez XIX- i XX-wieczną mentalność reformatorską, która zbiera żniwa do dzisiaj, także (i to nierzadko) pod pozorem szczytnych idei.

⁵⁰ Zob. Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *I Cardinali Diaconi e l'uso della dalmatica*, http://www.vatican.va/news_services/liturgia/details/ns_lit_doc_20091125_cardinali-diaconi_it.html, [dostęp: 13.08.2012.

⁵¹ Mowa o tronie pontyfikalnym. Papież używa jeszcze trzech innych rodzajów tronów: do śpiewu Tercji, do konsystorzów publicznych oraz zwyczajnego (znajdującego się w różnych komnatach Pałacu papieskiego). Obecnie nie przykłada się wielkiej wagi do tego rozróżnienia. Por. X. Barbier de Montault, *Traité pratique de la construction, de*

⁵⁴ *Krześło składane o czterech nogach, z których obie pary nóg ze sobą się krzyżują i dlatego dadzą się złożyć; krześło to ma niskie oparcia dla ramion, lecz bez oparcia dla pleców. Służy jako namiastka tronu biskupiego, umieszcza się je po stronie epistoły, a przy udzielaniu święceń przed ołtarzem; klęcznik dla biskupa z oparciem dla ramion (składany stołek do klęczenia), Ch. Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego*, Poznań 1960, s. 986. W tym miejscu*

mowa o pierwszym typie *faldistorium* (na którym się siada). Dość szczegółowy wykład – w świetle *motu proprio Summum Pontificum* Papieża Benedykta XVI – obecnie obowiązujących przepisów liturgicznych dotyczących *faldistorium* można odnaleźć w: A. Fortescue, J. B. O'Connell, A. Reid, *The Ceremonies of the Roman Rite Described*, Burn & Oates 2009¹⁵, s. 226.

⁵⁵ Tak więc po prawicy Papieża zasiada pierwszy kardynał diakon asystent, po jego lewej stronie drugi kardynał diakon asystent, zaś nieopodal tronu papieskiego znajduje się duchowny dostojnik spełniający funkcję archiprezbitera (kapłana asystenta) w taki sposób, iż patrząc w lewo, widzi Papieża, zwracając się zaś na prawo, dostrzega ołtarz, por. np.: A. Stehle O. S. B., E. A. Rettger O. S. B., *Manual of Episcopal Ceremonies based on the Caeremoniale Episcoporum, Decrees of the Sacred Congregations of Rites and Approved Authors*, t. I, Boonville, Nowy York 2008⁵, s. 42 (dla Mszy biskupiej).

⁵⁶ *W każdym razie tylko trzy języki odegrały istotną rolę w rozwoju liturgii w starożytności chrześcijańskiej. Są to trzy główne języki kulturowe oraz literalne starożytności, te same, w których zredagowano tabliczkę powieszoną na krzyżu nad głową naszego Zbawiciela: hebrajczy, grece et latine – syro-armeński, greka i łacina (Toutefois, trois langues seulement jouèrent un rôle dans l'évolution de la liturgie dans l'antiquité chrétienne. Ce sont les trois principales langues culturelles et littéraires de l'antiquité, celles-là mêmes dans lesquelles avait été rédigé l'écriteau de la croix placée au-dessus de la tête de notre Sauveur – hebrajczy, grece et latine – le syro-araméen, le grec et le latin, J. A. Jungmann, *La liturgie des premiers siècles*, Lex Orandi 33, Paryż 1962, s. 313).*

W odpowiednich momentach, jak np. w czasie śpiewów wykonywanych przez *Cappella Musicale Pontificia* (jak *Gloria* intonowane przez celebransa czy *Graduale, Alleluja* – jak na Mszy pontyfikalnej biskupa), w czasie których Papież zasiada na swym tronie, starszy diakon z mitrą na głowie zajmuje swe miejsce na *faldistorium*⁵⁴, będąc zwróconym twarzą do Papieża. Subdiakon apostolski wraz z greckimi członkami asysty zasiadają na stopniach głównego ołtarza. Biskup asystent oraz dwóch kardynałów diakonów asystentów pozostaje w pobliżu papieskiego tronu (podobnie jak przy Mszy pontyfikalnej biskupa⁵⁵).

b) Lektury i Credo

Epistołę oraz Ewangelię odśpiewuje się po łacinie i po grecku⁵⁶ (zwyczaj ten jest zachowywany do dziś w czasie najbardziej uroczystych liturgii), co najpierw czynią odpowiednio subdiakon i diakon łaciński, zaś po nich subdiakon oraz diakon bizantyjski (wg Kinga są to zazwyczaj mnisi z włosko-greckiej badii Grottaferrata). Po odśpiewaniu każdej z lekcji subdiakoni obu obrzędów całują stopy Papieża. Po odśpiewaniu zaś obu Ewangelił Papież całuje ich święte i natchnione teksty. Przy Ewangelił śpie-

wanej po łacinie asystuje siedmiu akolitów ze świecami, zaś przy Ewangelii odśpiewywanej po grecku – dwóch⁵⁷.

W czasie *Credo* na ołtarzu rozwijany jest przez kardynała biskupa oraz subdiakona apostolskiego⁵⁸ (którzy wcześniej umywają ręce przy kredencji) rodzaj korporału – lnianego płótna obszytego i przedzielonego złotą koronką, nazywanego *Incaratus est* (w odniesieniu do słów Symbolu Nicejsko-Konstantynopolskiego, po śpiewie których odbywa się ta ceremonia: *Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine: et homo factus est*) lub *Strogolo*. Obrus ten składa się z trzynastu części, które okrywają całą mense ołtarzową (dawniej przykrywano w ten sposób wszystkie *oblata* złożone na ołtarzu)⁵⁹.

c) *Pregustatio*⁶⁰

By uniknąć zatrucia Papieża przed właściwym Ofiarowaniem, odbywa się ceremonia zwana *pregustatio* – wypróbowania (pre-

⁵⁷ Szczegółowe opisy przebiegu śpiewu Epistoły i Ewangelii po łacinie i grecku w liturgii papieskiej podają m.in.:

G. M. Menghini, *Le Solenni Ceremonie della Messa Pontificale celebrata dal Sommo Pontefice*, Rzym 1904, ss. 43-49;

F. Cancellieri, dz. cyt., ss. 56-58. Jak zostało wspomniane, do dziś

śpiewa się w celebracjach papieskich Lekcję (czytania) oraz Ewangelię w tych dwóch starożytnych

językach liturgicznych Kościoła, zob. np.: S. M. Maggiani, *Dall'Ordo ad coronandum Summum Pontificem Romanum all'Ordo Rituum pro Ministerii Petrini initio Romae Episcopi* [w:] Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XVI*, Città del Vaticano 2006, ss. 161, 422 (w odniesieniu do Mszy świętej rozpoczynającej pontyfikat Jana Pawła II oraz Benedykta XVI); oraz przede wszystkim: Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Canto del Vangelo in lingua greca in alcune celebrazioni papali*, http://www.vatican.va/news_services/liturgie/details/ns_lit_doc_20091117_canto-vangelo_it.html, [dostęp:] 13.08.2012.

⁵⁸ Według innych autorów czynią to diakon oraz subdiakon Mszy.

⁵⁹ Historię tego obrusu, jego zastosowanie w papieskiej liturgii oraz symbolikę opisują: A. Battandier, *Les ornements du Souverain Pontife – Le nappe „Incaratus est”* [w:] *Annuaire Pontifical Catholique*, 1907, s. 113; J. B. D'Onorio, *Messe Papale. Nappe „Incaratus est”* [w:] *Dictionnaire historique de la Papauté*, Paryż 1994, ss. 1107-1108; *Nappe de l'Incaratus est ou Strogolo* [w:] B. Berthod, P. Blanchard, dz. cyt., s. 254 (pierwsze dwa odniesienia podajemy za: U. Nersinger, dz. cyt., s. 32). Warto w tym miejscu przytoczyć za Nersingerem fragment (s. 113) ukazujący wahania A. Battandiera: *Na próżno szukałem mistycznego powodu podziału [Incaratus est] na trzynaście części. Moglibyśmy tu odnaleźć aluzję do dwunastu Apostołów, licząc św. Pawła za trzynastego, zjednoczonych razem przez złotą koronkę, która symbolizowałaby naszego Pana (J'ai cherché en vain la raison mystique de cette division en treize parties. On pourrait y trouver une allusion aux douze apôtres, treize en comptant saint Paul, unis ensemble par la dentelle d'or qui figurerait Notre-Seigneur)*. Z kolei B. Berthod i P. Blanchard, opierając się na tych samych źródłach co Nersinger, stwierdzają, że jego początki są nieznanne, jest on jednak w użyciu już w czasach Mikołaja V (1447-1455) [*Son origine est inconnue, elle est cependant déjà en usage au temps de Nicolas V (1447-1455)*].

⁶⁰ Dla szczegółowego opisu tej ceremonii, zob. np.: G. M. Menghini, dz. cyt., ss. 49-54; F. Cancellieri, dz. cyt., ss. 58-65.

⁶¹ *Kiedy w Kościele łacińskim przyniesienie ofiar przez wiernych wyszło z użycia, a patena po ofiarowaniu stała się na ołtarzu zbyteczna, subdiakon, okryty bogato złotem tkanym i haftowanym welonem, trzymał patenę osłoniętą dolną częścią tego welonu, dopóki po Modlitwie Pańskiej na ołtarzu jej nie złożył. Było to dawne velum offertorii, później niekiedy subdiaconale lub velum subdiaconi nazywane. Ponieważ zaś*

vela te okrywały patenę, jakby płaszczyki, w wielu więc miejscach nazywają się mantellae lub po prostu serici panni ad involvendam et tenendam patenam (A. Nowowiejski, dz. cyt., t. II, s. 348).

⁶² *Rozróżnia się kredencję zwykłą oraz kredencję uroczystych oficjów, jednakże autorzy rozróżniają trzy inne typy kredencji: a) kredencję biskupią wielkości ok. 1,20 m przy głębokości 0,60 cm, na której kładzie się przedmioty konieczne do Mszy pontyfikalnej (Caer. Ep., I, I, c. XII, n. 19 i 20); b) kredencję Mszy cichych, za którą mały stolik z drewna, marmuru lub kamienia, lub wnęka w murze, na której umieszcza się ampułki, tacę komuniijną i obrus komuniijny, kartony z modlitwami oraz biret celebransa; c) kredencję na wyjątkowe okazje, którą stanowi stół znajdujący się w pobliżu tronu lub ołtarza, na którym umieszcza się świece, palmy i popiół do pobłogosławienia [Outre cette crédence des Offices solennels, les auteurs distinguent trois autres crédences: a) la crédence épiscopale, qui mesure environ 1^m,20 de largeur sur 0,60 centimètres de profondeur, et sur laquelle on dépose les objets nécessaires pour la Messe pontificale (Caer. Ep., I, I, c. XII, n. 19 et 20); b) la crédence des Messes basses, qui consiste soit en une tablette de bois, de marbre ou de pierre, soit en une baie pratiquée dans le mur, sur laquelle on dépose les burettes, le plateau et la nappe de communion, le carton des oraisons, et la barrette du Célébrant (Ben. XIII)]; L. Le Vasseur, J. Haegy, P. L. Stercky, *Manuel de liturgie et ceremonial selon le rit romain*, t. I, Paryż 1935, s. 91, p. 1.*

⁶³ *Profesor J. Jungmann S. J. omawia ryty umieszczenia oblat (chleba i wina do konsekracji) na ołtarzu, pisze (w tłumaczeniu polskim opuszczamy odniesienia podane w tekście cytowanym po francusku): Liczba trzech [hostii] odnosi się do dawnej już tradycji [...]. Wg Ordo Romanus I, n. 48 archidiakon w ręca oblatas tres każdemu z kardynałów-kapłanów, którzy w wielkie uroczystości koncelebrowali [Mszę świętą] z Papieżem. Od końca średniowiecza jest zwyczajem w czasie solennej Mszy papieskiej przyniesienia do ołtarza trzech dużych hostii, z których dwie są natychmiast spożywane*

gustacji) chleba oraz wina do Mszy świętej: po rozłożeniu na ołtarzu płótna *Incaratus est* subdiakon z welonem naramiennym przynosi bursę z korporałem oraz dwa puryfikaterze wraz ze srebrną puszką zawierającą trzy duże hostie. Diakon, rozłożywszy korporał, odbiera bursę i puszkę. W tym samym czasie zakrystian z welonem naramiennym (zwanym *subdiaconale*)⁶¹, któremu towarzyszy akolita z dwoma pustymi ampułkami i małym flakonem, przynosi do kredencji papieskiej (znajdującej się po stronie Ewangelii)⁶² kielich, patenę, puryfikaterze oraz złotą łyżkę. Zakrystian w asyście podczaszego puryfikuje przyniesione naczynia, łyżkę oraz ampułki (ampułkę na wino – winem, ampułkę na wodę – wodą), po czym podczaszy wlewając najpierw niewielką ilość wina i wody do naczynia, wypija je, a to, co pozostaje, przelewa do ampułek, które przekazuje akolicie. Następnie zakrystian, pozostając z welonem na ramionach, kładzie naczynia na ołtarzu. Wtedy to kardynał diakon bierze trzy hostie i kładzie je na patenie⁶³; jedną przeciera patenę, drugą dotyka

wnętrza i części zewnętrznej kielicha, po czym spożywa obydwie, zwracając się twarzą do Papieża. Trzecia hostia jest przeznaczona do konsekracji. Kardynał diakon dokonuje wreszcie pregustacji (wypróbowania) obiady, wlewając nieco wina i wody do naczynia, które w nim zmieszane są spożywane natychmiast przez podcaższego. Po dopełnieniu tych czynności diakon wlewa do kielicha odpowiednią ilość wina (dla trzech osób), zaś subdiakon dodaje nieco wody za pomocą złotej łyżeczki.

Gdy Msza święta jest sprawowana z okazji kanonizacji, po pregustacji następuje procesja z darami, w czasie której Papież otrzymuje ofiarę ze świec⁶⁴, chleba, wina, wody, młodych turkawek oraz dwóch innych małych ptaków⁶⁵.

d) Kanon

W czasie Kanonu ośmiu prałatów trzyma pochodnie. Podczas konsekracji nie używa się dzwonek (zasada ta obowiązuje nawet przy Mszy świętej sprawowanej *coram Summo Pontifice*)⁶⁶.

trois correspond d'ailleurs à une tradition déjà ancienne; cf. la mosaïque de Saint-Apollinaire (supra, n. 11). Selon l'Ordo Romanus I, n. 48 (PL, 78, 958) l'archidiacre remet à chacun des cardinaux-prêtres qui concélébrent avec le pape aux grandes solennités oblatas tres. Depuis la fin du Moyen-Age, c'est l'usage, à la messe papale solennelle, d'apporter à l'autel trois grandes hosties, dont deux doivent être aussitôt consommées par l'évêque sacrista, de même qu'il doit goûter au vin et à l'eau; facit probam, dit à ce sujet l'Ordo Romanus XV (vers 1400), n. 81 (PL, 78, 1325 D); cf. Martène, I, 4, XXXVII (t. I, p. 68, E). C'est ce que l'on appelle aujourd'hui la praegustatio, reste de l'époque peu sûre où l'usage du poison n'était pas chose inouïe. Cf. Martène, I, 4, 6, 14 (t. I, pp. 391 sq.); Brinktrine, Die feierliche Papstmesse, pp. 19 sq. Indications dans Corblet, t. I, p. 381). La pré-gustation est toujours prévue dans le Caerem. episc., II, 8, 60 sq.; cf. II, 8, 11; I, 11, 12. A Narbonne vers 1700, elle se pratiquait encore tous les jours; De Moléon, p. 255], Missarum Sollemnia. Explication génétique de la messe romaine, t. II, Paryż 1952, s. 318, p. 15.

⁶⁴ Są one ofiarowane przez postulatorów procesu kanonizacyjnego. Świece te są prawdziwymi dziełami sztuki, zazwyczaj ukazującymi sceny z życia świętego, herb biskupa z diecezji, z której pochodzi święty, oraz herb papieski, por. B. Berthod, P. Blanchard, dz. cyt., s. 143.

⁶⁵ Podobna procesja ma miejsce w czasie święceń biskupich udzielanych przez Papieża w Bazylice Watykańskiej podczas cichej Mszy świętej sprawowanej przy ołtarzu katedry Berniniego. Szczegółowe omówienie historyczne, obrzędowe oraz symboliczne tego rytu podaje m.in.: E. Ciccolini, *Des oblations présentées au Souverain Pontife à l'occasion de la canonisation des bienheureux et de leur sens mystique*, Rzym 1862.

⁶⁶ Dzwonek w czasie uroczystych kaplic papieskich w ogóle się nie używa; rubryki przewidują je tylko w Mszach cichych (zob. F. Cancellieri, dz. cyt., s. 69). *Zapoczątkowanie zwyczaju dzwonięcia w czasie podniesienia przypisuje się zazwyczaj kardynałowi Guido, legatowi w Niemczech, który w 1194 r. wprowadził tę praktykę w Kolonii; inni podają datę*

przez episcopus sacrista, który także ma do wypróbowania wino i wodę; w odniesieniu do tego obrzędu Ordo Romanus XV (ok. 1400) mówi facit probam. Dziś obrzęd ten nazywany praegustatio jest pozostałością niepewnej epoki, kiedy to czyniono niewiarygodny użytek z trucizny. Pregustacja jest przewidziana w Caeremoniale episcoporum, II, 8, 60 nn. W Narbonne ok. 1700 była ona praktykowana na co dzień [Le nombre

niewco późniejszą, przypisując wprowadzenie tej praktyki Papieżowi Grzegorzowi IX, który zasiadał na Tronie Piotrowym od 1227 r. Zwyczaj ten, obecny w liturgii całego chrześcijaństwa, nie jest zachowywany podczas Mszy Kaplic papieskich sprawowanych w pałacach apostolskich lub w bazylikach. Nie znajdujemy żadnej racji ani powodu tej różnicy; być może jest ona umotywowana obecnością Papieża i w tym

wypadku byłaby ona wyróżnieniem honorowym. Dzwonek usposabia wiernych do głębszej adoracji Najświętszego Sakramentu naszych ołtarzy. Dawniej lewicy trąbili na srebrnych trąbkach, by wezwać lud żydowski do adoracji. Stąd też w Mszach solennych, które sprawuje Papież, po podniesieniu trębacze Gwardii Szlacheckiej wykonują w Bazylice św. Piotra religijne symfonie (On attribue généralement l'usage de sonner la sonnette à l'élévation, au cardinal Guido, légat en Allemagne, en 1194, qui le premier l'aurait fait mettre en pratique à Cologne; d'autres lui donnent une date un peu moins ancienne, en l'attribuant au pape Grégoire IX, qui régnait en 1227. Cette coutume, suivie aujourd'hui dans toute la chrétienté, n'est point observée aux messes des Chapelles papales célébrées dans les palais apostoliques ou dans les basiliques. Nous n'avons point trouvé la raison de cette différence; elle peut être motivée par la présence du Pape, et, dès-lors, elle est une distinction honorifique. La clochette avertit les fidèles d'adorer plus profondément l'auguste sacrement de nos autels. Les lévites sonnaient la trompette d'argent pour inviter le peuple juif à l'adoration. Dans les messes solennelles où le souverain Pontife officie, après l'élévation, les trompettes des Gardes-Nobles exécutent à Saint-Pierre de religieuses symphonies), C. Moroni, dz. cyt., ss. 435-436 (w rzeczywistości jest to fragment jednego z dodatków zredagowanych przez tłumacza, A. Manavita).

⁶⁷ Por. B. Krzych, *Solemns Papal Mass – The Rite of Major Elevation...*, ss. 3-18. Ten sam tekst w języku polskim: Tenże, *Solenna Msza papieska – Obrzęd Ukazania Najświętszych Postaci*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/03/solenna-msza-papieska-obrzed-ukazania.html>, [dostęp:] 13.01.2013.

⁶⁸ Praktyka komunikowania Krwi Pańskiej przez rurkę sięga przynajmniej czasów karolińskich. W niektórych klasztorach praktykowana aż do XVIII w., w następnym jest już zarezerwowana dla Papieża; porzucono ją jednak w czasie pontyfikatu Pawła VI, mimo że opublikowane przez niego w 1969 r. *Institutio Generalis Missalis Romani* do dzisiaj przewiduje także dla wiernych ten sposób przyjmowania Krwi Pańskiej (por. B. Berthod, P. Blanchard, dz. cyt., s. 129). Więcej szczegółów, zwłaszcza historycznych: C. Moroni, dz. cyt., ss. 469-470 [= dodatek autorstwa

Podnosząc Święte Postaci, Papież wznosi pionowo ramiona i zwraca się w prawo, następnie w lewo, aby Hostia mogła być ujrzaną przez wszystkich (błogosławiąc niejako i ukazując całemu światu jego Zbawiciela)⁶⁷.

e) Komunia święta

Przed *Pater noster* akolita zabiera ampułki i małą fiolkę do kredencji, zaś zakrystian, podobnie jak wcześniej z welonem na ramionach, trzyma w prawej ręce złotą *fistula* (rurkę służącą Papieżowi do spożycia Przenajświętszej Krwi Zbawiciela)⁶⁸, zaś w lewej kielich do ablucji. Podczaszy dokonuje ponownej puryfikacji ampułek oraz naczyń jak i fistuły oraz kielicha służącego do puryfikacji papieskich ust. W tym miejscu powtarza się ceremonia *pregustatio* (w uproszczony sposób), po czym akolita zabiera ampułki z naczyniem do prawej strony tronu, zakrystian ma zaś w swych rękach fistułę, kielich oraz dwa puryfikaterze.

Starożytna ceremonia zachowania Świętych Postaci w kielichu aż do sprawowania kolejnej Najświętszej Ofiary (tzw. *Fermentum*⁶⁹) bądź to do rozesłania biskupom Kościołów lokalnych stała się z biegiem czasu zwykłym zmieszaniem tychże Postaci (*commixtio*⁷⁰).

Znak pokoju przekazywany jest *more solito* biskupowi asystującemu oraz asystującym kardynałom diakonom; w przypadku diakona i subdiakona jest on odłożony do czasu Komunii.

By przyjąć Komunię świętą, Papież, według starożytnego zwyczaju, powraca do tronu⁷¹. Pierwszy kardynał diakon bierze patenę znajdującą się na ołtarzu (na której położony jest przez ceremoniarza asterysk⁷²), podnosi ją na wysokość swego czoła, tak by mogła być widziana przez wszystkich, obraca się w prawo, by ukazać ją Papieżowi, po czym wznosi ją jeszcze wyżej i znów zwraca się w lewo, by kolejny raz ukazać ją wiernym, a po tym trzeci raz Papieżowi. Subdiakon klęczący po stronie Ewangelii otrzymuje patenę z asteryskiem i zanosi ją do Papieża, mając dłonie okryte welonem (zwanym *linteum pectoralis*), i pozostaje przy tronie.

A. Manavita do części drugiej: *De la communion à la messe pontificale*]; oraz:

A. Nowowiejski, dz. cyt., t. II, ss. 624-626.

⁶⁹ Ogólne omówienie tego obrzędu oraz bibliografia, zob. np.: B. Nadolski, *Liturgika*, t. IV: *Eucharystia*, Poznań 1992, s. 248; oraz Tenże, *Fermentum* [w:] dz. cyt., ss. 466-467.

⁷⁰ Zob. B. Nadolski, *Zmieszanie Świętych Postaci w Mszy rzymskiej (commixtio)* [w:] Tenże, dz. cyt., ss. 1735-1736.

⁷¹ Ryt Komunii świętej przyjmowanej przez

Papieża u swego tronu jest jednym z najbardziej starożytnych i najlepiej zbadanych. O ile inne przywileje papieskie (jak np. *flabella*, *seda gestatoria* czy fanon) zostały udzielone innym hierarchom (mowa głównie o patriarchach Lizbony), to ten należał zawsze i wyłącznie do osoby Najwyższego Pasterza. Mgr Nabuco wyjaśnia jeden z powodów takiego stanu rzeczy, opierając się na powadze i autorytecie Pisma Świętego: *Komunia święta przy tronie jest wyłącznym przywilejem papieskim, nigdy nieudzielonym biskupom: w Kościele mediolańskim, paryskim oraz lisbońskim, które posiadają własne rytę, Komunia biskupa ma miejsce przy ołtarzu. Wiele racji przynosi to, iż w czasie Ostatniej Wieczerzy Chrystus przystąpił do Piotra i dał mu swe Ciało do spożycia; pozostali zaś Apostołowie przystępowali do Chrystusa!* (*Communio ad thronum privilegium papale est et quidem exclusivum et nunquam venit episcopis concessum: in Ecclesiis Mediolanensi, Lugdunensi, Lisbonensi, quae ritus proprios habent, communio episcopi fit ad altare. Rationes plures afferuntur: in ultima caena Christus ad Petrum accedit, eique corpus suum dedit in cibum; ceteri apostoli ad Christum accesserunt!*), *Ius Pontificalium...*, s. 1, p. 3. Jeden z ważniejszych tytułów dotyczący tej kwestii: A. Rocha, *De sacra Summi Pontificis Communionem sacrosanctam Missam solemniter celebrantis*, Rzym 1610.

⁷² Rodzaj gwiazdy chroniącej Hostię przed upadkiem, gdy jest zanoszona do tronu (zwyczajowo posiada dwanaście promieni ułożonych na kształt gwiazdy, na których wypisane są imiona Apostołów – uczestników Ostatniej Wieczerzy). W obrzędzie bizantyjskim jest to zwykły ornament składający się z dwóch półkoli tworzących jakby gwiazdę, która chroni chleb eucharystyczny przed kontaktem z welonem. Użycie asterysku w liturgii papieskiej jest wspomniane po raz pierwszy w *Ordo*, Mszy pontyfikalnej Papieża Urbana VIII. Ma on przypominać gwiazdę, która przyprowadziła trzech króli do Króla królów (w liturgii świętego Jana Chryzostoma kapłan kładąc asterysk na patenie, mówi: *Et veniens stella, astitit ubi erat puer, perpetuo, nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen*). Por.

A. Nowowiejski, dz. cyt., t. II, ss. 570-571; C. Moroni, dz. cyt., s. 469 [= dodatek autorstwa A. Manavita do części drugiej; *De l'Astérisque ou Étoile, usitée à la messe pontificale*].
 73 Palka ta różni się od tej, której używa się do przykrywania kielicha przy ołtarzu: ma ona większe rozmiary, jest wykonana z wielobarwnego jedwabiu oraz białego atlasu; zazwyczaj przedstawia scenę Zmartwychwstania Pana Jezusa, por. B. Berthod, P. Blanchard, dz. cyt., s. 239.

W podobny sposób przynosi się do ołtarza kielich z Krwią Pańską: ceremoniarz przykrywa kielich palką ze złoceniami⁷³, który zanoszony jest do tronu papieskiego przez diakona. Dwóch arcybiskupów podtrzymuje księgę z modlitwami przed Komunią, podczas gdy trzeci asystuje ze świecą (*bugia*) w dłoni. Po odmówionych przez Papieża modlitwach drugi z ceremoniarzy zdejmuje asterysk z pateny, po czym Papież bierze dwie części Hostii w lewą dłoń i wypowiada słowa modlitw *Panem coelestem* oraz *Domine non sum dignus*, jak zawsze. Przy spożyciu Krwi Pańskiej diakon podtrzymuje kielich, zaś zakrystian podaje asystującemu biskupowi fistułę, którą ten wkłada do kielicha, Papież zaś za jej pomocą spożywa Przenajświętszą Krew. *Agnus Dei* kończy się (śpiewane przez chór) po przyjęciu przez Papieża Komunii świętej.

Papież spożywszy tylko jedną część Hostii, drugą (dzieląc na dwoje) podaje przy swym tronie diakonowi i subdiakonowi (pierwszy stoi, drugi zaś klęczy). Obaj całują pierścień papieski i otrzymują *pax*. Cała asysta powraca do ołtarza: diakon niesie kielich oraz fistułę, subdiakon patenę. Ten drugi dokonuje puryfikacji pateny nad kielichem, w tym czasie diakon spożywa część Krwi Pańskiej za pomocą fistuły. Pozostałości z kielicha spożywane są przez subdiakona (nie używa on jednak fistuły do spełnienia tej czynności). Następnie dokonuje się puryfikacji kielicha. W międzyczasie Papież przyjmuje ablucję w kielichu specjalnie do tego przygotowanym, który podaje mu biskup asystent.

f) Zakończenie Mszy

Po *Communio* i *Postcommunio* na czas błogosławieństwa jeden z Audytorów Roty przybrany w tunikę – stojąc obok Papieża – trzyma krzyż pontyfikalny.

Paliusz oraz manipularz celebransa pozostawia się na ołtarzu. Biskup Rzymu otrzymuje tiarę, rękawiczki oraz pierścień, zaś Arcykapłan bazyliki, w asyście dwóch kanoników, podchodzi do Papieża i wręcza mu jedwabną portmonetkę zdobioną złotem, w której znajduje się dwadzieścia pięć juliuszy (dawniej papieska waluta). Ojciec Święty przyjmuje to honorarium *pro Missa bene cantata*⁷⁴. Wówczas Arcykapłan całuje dłoń, zaś dwóch kanoników stopę Papieża, który oddaje sakwę kardynałowi diakonowi, który wręcza ją niosącemu tren, ten z kolei przekazuje ją kanonikowi

⁷⁴ Dla szczegółowego opisu tej ceremonii, zob. np.: G. M. Menghini, dz. cyt., s. 74; F. Cancellieri, dz. cyt., ss. 77-78.

zakrystianowi bazyliki i otrzymuje od niego pięć ecu (co ma wartość około 27 franków sprzed pierwszej wojny światowej).

III Zakończenie

Tak oto pobieżnie zostały przedstawione najważniejsze elementy źródłowe, historyczne oraz obrzędowe związane i obejmujące celebrację solennych Mszy pontyfikalnych przez Papieża, tak jak to odbywało się jeszcze do końca lat 60. ubiegłego wieku⁷⁵.

Uczyniliśmy to, poczynając od wyjaśnienia niejasnego dziś terminu „kaplica papieska”, który nierozzerwalnie jest związany z liturgią solennych Mszy papieskich. Następnie omówiliśmy krótko historię liturgii apostolskiej, dla której jeden z najważniejszych etapów stanowiła epoka ukształtowania się tzw. ceremoniału rzymskiego, nazywanego także ceremoniałem Kurii Rzymskiej, który z kolei stał się podstawą dla zredagowania będącej w użytku do dziś (jednak znacząco zreformowanej po Soborze Watykańskim II staraniem Jana Pawła II) księgi zawierającej szczegółowy opis

⁷⁵ W tym miejscu należy się odwołać do naszego tekstu: *Czy Papież odprawi Mszę „trydencką”?*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/01/czy-papiez-odprawi-msze-trydencka.html>, [dostęp:] 13.01.2013 (następnie opublikowany w tłumaczeniach: angielskim, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/03/will-pope-offer-tridentine-mass.html>, [dostęp:] 13.01.2013; francuskim, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/03/le-pape-celebrera-t-il-la-messe-tridentine.html>, [dostęp:] 13.01.2013 oraz portugalskim, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/03/o-papa-vai-celebrar-missa-tridentina.html>, [dostęp:] 13.01.2013), który wywołał pewne zainteresowanie – niektórzy z czytelników sugerowali, jakby autor tego tekstu negował możliwość publicznego odprawienia przez Ojca Świętego Mszy świętej wg *usus antiquior* lub przynajmniej twierdził, iż była ona zakazana i należy ją *uwolnić* mimo niesprzyjających warunków. Zarzuty takie mijają się całkowicie z prawdą oraz z prawem, gdyż Mszał tzw. trydencki nigdy nie został zakazany (por. świadectwo kard. Sticklera o komisji dziewięciu kardynałów, *motu proprio Summorum Pontificum* Benedykta XVI oraz towarzyszący mu list do biskupów jak i instrukcja wykonawcza *Universae Ecclesiae*), podobnie jak jakiegokolwiek inne księgi ceremonii Dworu (Domu) Papieskiego. Dodatkowo zapomina się, że osoba Najwyższego Pasterza, z racji posiadanego przez niego Prymatu Piotrowego *qui ideo vi muneris sui suprema, plena, immediata et universali in Ecclesia gaudet ordinaria potestate, quam semper libere exercere valet* (*Codex Iuris Canonici* z 1983 r., kan. 331; zob. także pozostałe kanony dotyczące osoby Papieża: 332-335). Kodeks z 1917 r. stanowił: *Romanus Pontifex, Beati Petri in primatu Successor, habet non solum primum honorem, sed supremam et plenam potestatem iurisdictionis in universam Ecclesiam tum in rebus quae ad finem et mores, tum in iis quae ad disciplinam et regimen Ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent. Haec potestas est vere episcopalis, ordinaria et immediata tum in omnes et singulas ecclesias, tum in omnes et singulos pastores et fideles, a quavis humana auctoritate independens* (kan. 218 §1 i §2). Stąd też, nawet gdyby przyjąć, że wszystkie dawne (*tradycyjne*) księgi liturgiczne zostałyby zakazane, to Biskup Rzymu zapewne nie byłby związany w sposób imperatywny decyzjami swych poprzedników. (Powszechnie wiadomo także, że Papież może sprawować liturgię we wszystkich obrządkach.) W naszym tekście zaznaczyliśmy wyraźnie, że mowa jest (wyłącznie) o trudnościach praktycznych, materialnych (*materialiter*), nie zaś teoretycznych, formalnych (*formaliter*).

com/2012/03/le-pape-celebrera-t-il-la-messe-tridentine.html, [dostęp:] 13.01.2013 oraz portugalskim, <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/03/o-papa-vai-celebrar-missa-tridentina.html>, [dostęp:] 13.01.2013), który wywołał pewne zainteresowanie – niektórzy z czytelników sugerowali, jakby autor tego tekstu negował możliwość publicznego odprawienia przez Ojca Świętego Mszy świętej wg *usus antiquior* lub przynajmniej twierdził, iż była ona zakazana i należy ją *uwolnić* mimo niesprzyjających warunków. Zarzuty takie mijają się całkowicie z prawdą oraz z prawem, gdyż Mszał tzw. trydencki nigdy nie został zakazany (por. świadectwo kard. Sticklera o komisji dziewięciu kardynałów, *motu proprio Summorum Pontificum* Benedykta XVI oraz towarzyszący mu list do biskupów jak i instrukcja wykonawcza *Universae Ecclesiae*), podobnie jak jakiegokolwiek inne księgi ceremonii Dworu (Domu) Papieskiego. Dodatkowo zapomina się, że osoba Najwyższego Pasterza, z racji posiadanego przez niego Prymatu Piotrowego *qui ideo vi muneris sui suprema, plena, immediata et universali in Ecclesia gaudet ordinaria potestate, quam semper libere exercere valet* (*Codex Iuris Canonici* z 1983 r., kan. 331; zob. także pozostałe kanony dotyczące osoby Papieża: 332-335). Kodeks z 1917 r. stanowił: *Romanus Pontifex, Beati Petri in primatu Successor, habet non solum primum honorem, sed supremam et plenam potestatem iurisdictionis in universam Ecclesiam tum in rebus quae ad finem et mores, tum in iis quae ad disciplinam et regimen Ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent. Haec potestas est vere episcopalis, ordinaria et immediata tum in omnes et singulas ecclesias, tum in omnes et singulos pastores et fideles, a quavis humana auctoritate independens* (kan. 218 §1 i §2). Stąd też, nawet gdyby przyjąć, że wszystkie dawne (*tradycyjne*) księgi liturgiczne zostałyby zakazane, to Biskup Rzymu zapewne nie byłby związany w sposób imperatywny decyzjami swych poprzedników. (Powszechnie wiadomo także, że Papież może sprawować liturgię we wszystkich obrządkach.) W naszym tekście zaznaczyliśmy wyraźnie, że mowa jest (wyłącznie) o trudnościach praktycznych, materialnych (*materialiter*), nie zaś teoretycznych, formalnych (*formaliter*).

ceremonii, rytów i obrzędów związanych z *funkcjami* liturgicznymi sprawowanymi przez biskupów, zwłaszcza w swych katedrach w otoczeniu kanoników tworzących *presbyterium episcopi*.

Następnie został umieszczony oraz treściwie opisany zestaw podstawowych źródeł bibliograficznych niezbędnych przy badaniu obranego tematu, ze szczególnym naciskiem postawionym na sam ceremoniał liturgiczny solennych Mszy papieskich.

Powiedziane zostało także, kiedy solenna Msza papieska była sprawowana oraz na jaką epokę datuje się ukorzenie i ostateczne potwierdzenie tego zwyczaju, po czym przedstawione zostały niektóre z szat oraz insygniów papieskich związanych z solenną celebracją Najświętszej Ofiary. Na ostatnim miejscu wskazane zostały obrzędy własne dla solennych Mszy sprawowanych przez Najwyższego Pasterza w Bazylice Watykańskiej ze wcześniejszym uwzględnieniem ich ogólnej struktury.

To wszystko pozwoliło nam krótko spojrzeć na bogactwo tradycji liturgicznej Kościoła rzymskiego, którego ziemską głową i przewodnikiem są kolejni Następcy świętego Piotra, Księcia Apostołów. Autor ma nadzieję, że to niewielkie studium okaże się pomocne w dalszych poszukiwaniach, a przede wszystkim że przyczyni się do większego umiłowania *Mysterium fascinorum tremendumque*, w którym uobecniane są wydarzenia zbawcze dokonane na krzyżu przez Syna Bożego. ■